

STUDIU ISTORICO-LITURGIC ASUPRA PROSCOMIDIEI. IMPLICAȚII DOGMATICE ȘI CANONICE

PROLOG

Proscomidia (în greacă: *πρόθεσις* / *prothesis*¹) constituie prima parte a Liturghiei Ortodoxe sau mai degrabă o prefață a Liturghiei și ea constă din pregătirea darurilor euharistice (pâine și vin amestecat cu apă) în vederea „punerii-înainte”², „aducerii”³, „sfințirii / prefacerii” și apoi împărțirii din ele (la Liturghia propriu-zisă). Această rânduială este săvârșită în taină⁴, pe o masă sau într-o nișă specială a Altarului numită *proscomidiar* (la greci tot *prothesis*).

Așa cum vom vedea mai jos, rânduiala Proscomidiei s-a dezvoltat destul de târziu și procesul de evoluție al acesteia (și, într-o anumită măsură, al întregii Liturghii) nu poate fi considerat nici astăzi încheiat. Și astăzi, între familiile de Biserici Ortodoxe Locale (de limbă greacă, slavă, română, georgiană ș.a.), există destul de multe diferențe în ce privește rânduiala și chiar textul Proscomidiei și nimeni nu pretinde o uniformizare totală a acestor rânduieli, mai ales că înțelesul unor acte săvârșite la Proscomidie încă este în proces de conturare și formulare.

Când vorbim despre istoria Proscomidiei⁵ trebuie să ținem cont de trei aspecte importante, fără de care nu putem înțelege nici sensul dogmatic al acestei rânduieli. Din

¹ Termenul grecesc are următoarele sensuri: 1) *a scoate ceva în față sau la iveală; a da pe față o intenție; și 2) prefix, un adaos în față*. Aici s-a avut în vedere cel de-al doilea sens al cuvântului. Noi vom folosi mai departe termenul generalizat la slavi și români, acela de „Proscomidie”, dar va trebui să ținem cont și de această diferență, care nu se rezumă doar la termeni, ci implică și înțelesul liturgic al actelor săvârșite (*vezi și nota următoare*).

² Este vorba de actul punerii Cinstitelor Daruri pe Sfânta Masă la „Intrarea Mare”. Textul liturgic (grecesc) numește abia acest act ca fiind „Proscomidie” (a se vedea și titlul rugăciunii de după Intrarea Mare / înainte de Crez: *Ευχή τῆς προσκομιδῆς*, tradus la noi prin *Rugăciunea punerii-înainte*). Noi trebuie să reținem sensul corect al acestei expresii liturgice (scos în evidență și de a 2-a cerere a Ecteniei ce urmează după Intrarea Mare), mai ales că și această confuzie terminologică a dus la concepția greșită că în primele secole Proscomidia (numită de greci *Prothesis*) se săvârșea în acest moment și abia mai târziu a fost mutată înainte de „Liturghia Cuvântului (pentru catehumeni)”. În cele de mai jos vom demonstra că această ipoteză nu este corectă cu referire la cultul răsăritean.

³ Liturghia și chiar întreaga teologie răsăriteană numește „aducere” gestul înălțării Cinstitelor Daruri la sfârșitul anamnezei, înainte de invocarea (epiklesis) Duhului Sfânt peste Daruri, în vederea prefacerii (sfințirii) lor; deci nu poate fi confundat cu „punerea-înainte”. Acest gest se face însoțit de cuvintele: „Ale Tale, dintru ale Tale, Ție-Ți *aducem* (προσφέρομεν) de toate și pentru toate”. Mai amintim că verbul *προσφέρω* = *a aduce [ofrandă]* este aproape echivalent cu verbul *ἀναφέρω* = *a ridica [ofrandă]* (de unde și termenul de *ἀναφορά*) și ambele sunt înrudite cu verbul *προσφάζω*, care are înțelesul mai direct de *a sacrifica obiectul jertfei*.

⁴ Adică fără accesul auditiv sau vizual al credincioșilor, ceea ce nu înseamnă săvârșirea ei „în minte”, mai ales că rânduiala prevede și anumite dialoguri între preot și diacon, care trebuie să se audă reciproc. Totuși intensitatea vocii preotului și a diaconului va fi una redusă, având în vedere caracterul strict pregătit al Proscomidiei.

⁵ Regula e valabilă și pentru toate celelalte rânduieli liturgice.

păcate, atât „liturgiștii” cât și „dogmatiștii” le ignoră în bloc, iar abordările în acest caz nu pot fi decât unilaterale sau chiar greșite. Iată deci care sunt cele trei aspecte de care trebuie să ținem noi cont:

1. Când a apărut Proskomidia, care au fost formele primitive ale acesteia și ce elemente s-au adăugat pe parcurs? Există tendințe de a apărea și alte elemente?

2. Care a fost sensul primar al fiecărui element și în ce măsură acestea s-au schimbat pe parcurs sau poate și acum sunt în proces de schimbare și formulare?

a) Apariția tiparului, apoi controlul ierarhic asupra cărților tipărite (inexistent la început) a dus, pe de o parte, la uniformizarea și generalizarea unui singur text, chiar dacă la baza acestuia nu s-au luat întotdeauna cele mai bune și mai răspândite manuscrise, iar pe de altă parte, la stoparea unui proces firesc de dezvoltare a rânduiei care, mai ales în cazul Proskomidiei, era încă în plin proces de constituire. Mai mult decât atât, această stopare s-a produs concomitent cu slăbirea aproape definitivă a influenței Constantinopolului și a cărților grecești asupra cultului ortodox și în special asupra celui slav⁶ care, în condiții de libertate politică și prosperitate bisericească, se putea dezvolta normal și firesc. Este adevărat că cele 4 secole de ocupație turcă asupra grecilor i-a forțat să păstreze în faze neevoluate unele rânduiei și texte mai vechi⁷ – ceea ce contează mult pentru studiul liturgic, dar este la fel de adevărat că turcocrăția, dar și libertatea din ultimii aproape 200 de ani, i-a făcut în același timp să introducă o serie de inovații (unele chiar radicale) încât, de multe ori, anumite forme vechi de cult s-au păstrat mult mai bine la ruși sau români.⁸

Reieșind din toate cele enunțate mai sus, observăm că studiul liturgic nu poate fi abordat în mod simplist, pretinzând că ne conducem după nu știu care „original”. Trebuie să înțelegem că există, pe de o parte, **textele liturgice**, care au fost scrise în diferite epoci (în special în limba greacă) și doar acestea, și numai într-o anumită măsură, pot fi numite „*texte sau izvoare originale*” (mai ales când se pune problema traducerii de pe ele). Dar

⁶ Când vorbim de cultul slav, avem în vedere și pe cel românesc, întrucât în Țările Române se slujea slavonește, iar textele liturgice erau preluate, de regulă, după următoarea schemă: ardelenii din Serbia, muntenii din Bulgaria, iar moldovenii din Rusia (inclusiv Ucraina de azi).

⁷ Mai ales că grecii dețin și limba originală a textelor liturgice, deși mulți dintre ei, chiar clerici fiind, nu o mai înțeleg, pentru că uzual ei folosesc limba modernă, nu cea veche.

⁸ Acest lucru îl recunoaște și marele liturgist grec Ioannis Foundoulis în răspunsurile pe care le dă cu privire la unele inovații din slujbele grecești; vezi *Dialoguri liturgice*, 3 volume, Ed. Bizantină, 2008-2009.

există, pe de altă parte, și **diataxis**⁹, adică acele prescripții practice (numite și *rubrici tipiconale*) care descriu fiecare act și gest liturgic ce se face în cadrul unei rânduiei sau slujbe, însoțit sau nu de un anumit text, care putea să apară înainte sau după gestul propriu-zis. Suprapunerea gestului cu textul (și invers) nu a fost întotdeauna foarte reușită, pentru că actele liturgice s-a dezvoltat uneori independent de text, iar alteori chiar contrar ideilor textului. Chiar și atunci când textele rămân aceleași, diataxis-ul nu încetează a evolua, aceasta contribuind (aproape în egală măsură cu textul) la schimbarea unor înțelesuri sau la (re)deplasarea unor accente. Totodată, cu referire la diataxis nu se poate în nici un caz folosi noțiunea de „text original”, pentru că actele liturgice, iar uneori și textele, nu pornesc de la un singur izvor spre mai multe variante ulterioare, ci așa cum se întâmplă cu mai toate elementele cultului nostru, pornesc de la o diversitate de tradiții locale, care mai târziu sunt forțate să se unifice mai mult sau mai puțin reușit.¹⁰

Prin urmare, așa cum deducem de mai sus, este o mare greșeală să considerăm cărțile de cult tipărite astăzi în Biserica Greacă drept „izvoare” sau „texte originale”, iar această concluzie, precum și restul *Prologului*, ne va ajuta la fixarea și înțelegerea corectă a istoriei și sensului Proscomidiei. Acest lucru este necesar mai ales pentru faptul că liturgica românească este foarte săracă și de multe ori confuză la acest capitol.¹¹

ISTORIA PROSCOMIDIEI. GENERALITĂȚI

În istoria Proscomidiei se constată mai multe etape de dezvoltare:

A. Secolele I-III. În această perioadă, urmând obiceiului instituit de Sf. Apostoli, darurile euharistice erau aduse de către credincioși și date direct la Altar. Nu știm exact care era rânduiala; cert este însă că obiceiul a dispărut destul de repede în Răsărit, dar va rămâne și mai departe valabil în Apus, într-o formă ceva mai dezvoltată. Această aducere,

⁹ Am folosit acest termen grecesc, pentru că nu am găsit unul românesc foarte exact, care să nu dea loc interpretărilor greșite.

¹⁰ Cf. Проф. Стефано ПАРЕНТИ, *Местные обычаи в традициях совершения таинств в Византии: Константинополь, Ближний Восток, Южная Италия* // Referat citit la Conferința teologică internațională: „Învățătura Ortodoxă despre Tainele Bisericii”, Moscova (13-16 noiembrie, 2007); și Роберт ТАФТ, *Византийский церковный обряд*, trad. rus., Sankt Petersburg, 2005, pp. 26-28.

¹¹ Pentru acest studiu, privind diferitele aspecte ale istoriei Proscomidiei, am consultat 4 cărți scrise de liturgistul rus Serghei Muretov (pe care le-am citat pe parcurs), dar și studiile românești în domeniu (pr. Petre Vintilescu și pr. Ene Braniște), deși acestea sunt foarte slabe. De aceea a trebuit să facem și cercetări individuale asupra mai multor ediții tipărite și chiar manuscrise slavonești, grecești și românești.

numită în latină *offertorium*, avea loc după concedierea catehumenilor și înainte de Anaforă și corespunde Intrării Mari din ritul bizantin. Un rit asemănător de aducere îl întâlnim și la cei mai mulți nealcedonieni. Nu vom detalia însă aceste tradiții străine, ci ne vom opri doar la practica ortodoxă ce s-a cristalizat în Bizanț în următoarele perioade;

B. Secolele IV-VII. Bisericile din Răsărit, în primul rând cele din Orient (Ierusalim și Syria), apoi și din restul Imperiului Bizantin, încep să-și construiască diferite anexe destinate în mod special pregătirii darurilor euharistice. În Orient aceste anexe erau sub forma unor cămăruțe laterale numite **pastoforion** (παστοφόριον)¹², iar în Bizanț – sub forma unor încăperi mai mari, la început separate de biserică, apoi integrate – numite **skevofylakion** (σκευοφυλάκιον)¹³. Spre deosebire de pastoforion, acesta era destinat nu doar pregătirii darurilor euharistice, ci și păstrării Sfintelor Vase¹⁴, a veșmintelor, cărților de cult și chiar a Sfintelor Taine (uscate) și Sfântului Mir. Deci, în această perioadă, înainte de începutul Liturghiei Cuvântului (a catehumenilor)¹⁵, creștinii aduceau darurile de pâine și vin aici la skevofylakion¹⁶, iar diaconii alegeau pâinile mai potrivite și vinul, și tot ei, după concedierea catehumenilor și penitenților, le aduceau și le dădeau arhiereului (sau

¹² Această referire o găsim deja în cartea a II-a a Constituțiilor Aposolice (aprox. anul 380), dar și în izvoarele arhitecturale din sec. IV-V, precum Crypta Sf. Cruci de la Ierusalim, zidită în timpul lui Constantin cel Mare sau Biserica construită de Sf. Eftimie cel Mare și ucenicul său Dometian la Marda (Masada), pe la anul 425, și multe altele din sec. V. (Vezi S. Margalit, *The Binated Churches and the Hybrid Binated Church Complexes in Palestine*, în rev. „Liber Anuus” 45 (1995), pp. 357-400; Виноградов А. Ю., Гайдукон Н. Е., Желтов М. С. *Пещерные храмы Таврики: К проблеме типологии и хронологии* // *Российская Археология*, Moscova, Nr. 1/2005, pp. 72–80.) Cea mai bună carte de până acum despre pastoforii (vechile proscomidare) este cea a lui Georges DESCOEUDRES, *Die Pastophorien im syro-byzantinischen Osten*, Otto Harrassowitz – Wiesbaden, 1983.

¹³ Există diferite controverse privind perioada apariției skevofylakionului, unii vorbind de sfârșitul secolului al IV-lea, iar alții abia de sfârșitul secolului al VII-lea. Nedumerirea provine și din faptul că nu se știe clar dacă Sf. Sofia din Constantinopol, construită între 532-537 a avut chiar de la început skevofylakion sau acesta a fost amenajat mai târziu, când au loc unele schimbări în ritul pregătirii darurilor euharistice. J. Arnott Hamilton consideră că spațiul dintre zidul exterior și exedra de nord-est a servit dintotdeauna pentru prothesis și, după părerea noastră, el are perfectă dreptate (cf. *Byzantine Architecture*, 1956, p. 75.). Mai mult decât atât, un skevofylakion ceva mai diferit a avut și vechea Catedrală Sf. Sofia începută de împăratul Constantin cel Mare și inaugurată în anul 360, numai că acolo el nu a existat de la început, ci într-adevăr a fost anexat mai târziu (ca și la Biserica Sf. Apostoli – în același stil, de rotundă). Nu-i exclus ca acest lucru să se fi întâmplat chiar în timpul păstoririi Sf. Ioan Gură de Aur (398-403) sau poate după restaurarea din urma incendiului din anul 404, dar în mod sigur prin influența *pastoforiului* din Orient. (Vezi și T.F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy*, London, 1971.)

¹⁴ De unde și denumirea încăperii: skevo = vase → skevofylakion = loc de păstrare a vaselor.

¹⁵ Este greșită părerea unora că în Răsărit, Proscomidia s-a făcut înainte de Liturghia Credicioșilor până prin sec. VI-VII, când a fost mutată înainte de Liturghia Catehumenilor. Ideea este de origine Apuseană și se bazează pe analogia cu vechiul *offertorium*, rămas în uz în Apus, dar dispărut încă de timpuriu în Răsărit. Practic, de când există un ritual mai dezvoltat de aducere și pregătire a darurilor euharistice (de prin sec. IV), acesta a fost din totdeauna realizat înainte de Liturghia catehumenilor. Tocmai de aceea și multiplele mențiuni ca diaconii să aibă grijă să nu primească pâini de la catehumeni, pentru că realmente exista această posibilitate.

¹⁶ Acolo unde nu erau sau nu puteau fi construite astfel de anexe, adică în bisericile provinciale, dar și cele mănăstirești, se puneau o masă mobilă în partea de nord a Naosului, care avea aceeași funcție.

preotului), iar acesta le pune pe Sf. Masă, ritul primind denumirea de Intrarea Mare.¹⁷ Pâinile folosite erau simple și ele se puneau întregi pe Sf. Disc, numărul lor variind în funcție de numărul celor care urmau să se împărtășească.¹⁸

Este deci greșită părerea unora că în Răsărit, până prin sec. VI-VII, Proskomidia s-a făcut înainte de „Liturghia credincioșilor”, după care a fost mutată înainte de „Liturghia catehumenilor”.¹⁹ Ideea este de origine Apuseană și se bazează pe analogia cu vechiul *offertorium*, rămas în uz în Apus, dar dispărut încă de timpuriu în Răsărit. Practic, de când există un ritual mai dezvoltat de aducere și pregătire a darurilor euharistice (de prin sec. IV), acesta a fost din totdeauna realizat înainte de Liturghia catehumenilor. Tocmai de aceea și multiplele mențiuni ca diaconii să aibă grijă să nu primească pâini de la catehumeni,²⁰ pentru că realmente exista această posibilitate.

C. Secolele VII-XI. Spre sfârșitul secolului al VII-lea, la Proskomidie nu se mai foloseau pâini simple, ci încep să se pregătească Agnețe, adică părți speciale din pâinile alese, tăiate cu ajutorul copiei, tot de către diaconi. Agnețele, ca și în trecut pâinile, puteau fi mai multe, în funcție de numărul celor ce urmau să se împărtășească. Pâinile, de cele mai multe ori însemnate cu pecete, erau numite „prosfora”, adică „[pâini] pentru aducere”.²¹ Sunt menționate pentru prima dată acoperămintele ceea ce, logic, implică și necesitatea folosirii steluței pentru protejarea Agnețului.

Putem presupune că odată cu practica pregătirii Agnețului, Proskomidia a început să reprezinte simbolic Jertfa Mântuitorului, chiar dacă mărturii despre folosirea textului de la *Isaia cap. 53* în această perioadă încă nu avem, iar simbolismul se va dezvolta în mod deosebit abia în sec. XIV-XV. Desigur el nu putea exista până acum, atâta timp cât la altar se aduceau pâini întregi, iar misterul Jertfei era legat aproape exclusiv de Anafora.

¹⁷ Ritul se păstrează și astăzi la slujba arhierască, numai că în prezent, la așa-zisul Vohod, participă și preoții.

¹⁸ Mențiuni despre un număr diferit de pâini aduse pentru euharistie avem în mai multe izvoare, dintre care menționăm în special *Testamentum Domini*, unde se spune că *sâmbăta episcopul aducea 3 pâini, în cinstea Sfintei Treimi, iar duminica – 4 pâini, după numărul Evangheliilor* (cf. Проф. Прот. Ливерий ВОРОНОВ, *Литургия по „Testamentum Domini nostri Jesu Christi”*, БТ 6, p. 219, și Mihail ARRANZ, *Евхаристия Востока и Запада*, Moscova, 1999, pp. 14 și 30).

¹⁹ A se vedea și notele 1 și 2 din prezentul studiu.

²⁰ Cf. *Testamentum Domini* ș.a.

²¹ Anume la această practică se referă și Sf. Gherman al Constantinopolului († 729) în Tâlcuirea sa la Sf. Liturghie (Editura Mitropoliei Olteniei, 2005, pp. 48-53).

D. Secolul XII - jumătatea sec. XIV. În această perioadă, exceptând marile biserici unde se mai mergea la skevofylakion²², *prothesis*-ul începe să se facă chiar în Altar, într-o nișă sau pe o măsuță specială, locul însuși primind aceeași denumire de *prothesis*²³ sau mai rar – *proscomidiar*²⁴.

La Proscomidie a început să se scoată doar un singur Agneț, iar din celelalte prescuri (numărul lor fiind între 2 și 7) se scoteau doar miride (μερίδες – părțile).²⁵ Mai întâi au început a se scoate miridele pentru vii și adormiți, „spre pomenirea celor care aduceau sau pentru care se aduceau prescurile”²⁶, apoi au apărut și miridele pentru Născătoarea de Dumnezeu și ceilalți Sfinți. Este important să remarcăm că în această perioadă încă nu existau rugăciuni și formule liturgice generalizate și nici o rânduială clară a Proscomidiei, formularele fiind extrem de variate²⁷ sau lipsind de tot.²⁸ De asemenea, mai multe izvoare din această perioadă vorbesc despre faptul că, odată cu Sf. Agneț, și miridele se prefac în Sf. Trup²⁹, dar odată cu apariția miridelor pentru Sfinți și dezvoltarea simbolismului eclesiologic al Proscomidiei, această părere teologică va dispărea aproape definitiv.³⁰

²² Avem în vedere anume încăperea vizibil distinctă de Altar, și nu Proscomidiarul de astăzi. Această încăpere va dispărea definitiv începând cu această perioadă (după sec. XII), sau va fi reamenajată doar ca veșmântărie, fără a se mai păstra aici Sf. Vase și cu atât mai puțin Sf. Taine uscate și Sf. Mir, care vor fi transferate spre păstrare pe Sf. Masă. Doar în bisericile centrale ale unor mănăstiri athonite precum și în alte lăcașe construite după modelul acestora se poate vedea și astăzi skevofylakion-ul. Bineînțeles acesta și-a pierdut într-o anumită măsură rolul de odinioară și nici arhitectonic nu mai este exact ca acela, dar păstrează totuși obiceiul săvârșirii Proscomidiei în afara Altarului.

²³ Cf. Виноградов А. Ю., Гайдуков Н. Е., Желтов М. С., *op. cit.*, pp. 73-75.

²⁴ Anume această ultimă denumire va fi preferată de români, iar rușii, ce-i drept mai târziu, vor numi acest loc sau măsuță – „жертвенник” (adică *jertfelnic*), ceea ce e greșit, pentru că aici nu se aduce jertfa, ci doar se pregătește. Adesea, anumite rugăciuni sau comentarii patristice numesc „jertfelnic” însăși Sf. Masă și nicidecum proscomidiarul.

²⁵ În această perioadă nu mai era nevoie de mai multe pâini pentru Sf. Trup și aceasta din două motive: râvna scăzută pentru împărtășirea cu Sf. Taine, dar și împărtășirea mirenilor cu lingurița – practică care s-a generalizat nu în sec. VII, așa cum spun unii, ci abia prin sec. XI-XII (vezi și cartea noastră: *Liturghia ortodoxă: istorie și actualitate*, București 2008, pp. 364-368).

²⁶ Ideea se regăsește în rugăciunea finală a Proscomidiei.

²⁷ Cf. С. МУРЕТОВ, *Чин проскомидии в греческой Церкви с XII до половины XIV века (до патриарха Филофея)* // Чтения в Обществе любителей духовного просвещения, Москва, 1894. Февраль, pp. 192-216.; Диякон Михаил ЖЕЛТОВ, *Чин Божественной Литургии в древнейших (XI-XIV вв.) славянских рукописей*, // Богословские Труды, сборник 41, Москва, 2007.

²⁸ Există foarte multe manuscrise, începând chiar cu primul dintre ele – *Barberini*, gr. 336 – și până spre sfârșitul secolului al XIV-lea (a se vedea și textul pe pergamentul rotulus din Biblioteca Sf. Sinod al BOR), care nu au nici o rânduială a Proscomidiei, ci doar rugăciunea „Dumnezeule, Dumnezeul nostru, Cel ce pâinea cea cerească...”, pusă înainte de binecuvântarea pentru începutul Liturghiei.

²⁹ Așa cum arată mai mulți cercetători, în secolele al IX-lea–al XI-lea în Bizanț, dar mai ales în Sfânta Sofia și în alte catedrale mari, se obișnuia să se slujească Liturghia folosind mai multe Sfinte Discuri, cu câte o pâine pe fiecare din el și mai multe Potire; toate acestea – în vederea împărtășirii sutelor și chiar miilor de credincioși prezenți la o Liturghie. Pâinile erau aduse de credincioși, spre pomenirea celor vii și adormiți ai fiecăruia, și toate erau binecuvântate la epicleză. Deja în secolul al XI-lea a început a se folosi o singură pâine, iar din celelalte să se scoată doar câteva părțile, care erau puse alături de pâinea principală, Sfântul Agneț. Așa cum înainte se credea că toate pâinile aflate pe Sfintele Discuri se prefăceau în Sfântul Trup, tot așa se credea și despre aceste părțile alăturate Sfântului Agneț, care cândva erau și ele Agnețe. Foarte clare în acest sens ne sunt mărturiile istorice aduse de către patriarhul Nicolae Grămăticul, apoi de către Theodor Balsamon. Bineînțeles, și teologic acest lucru este cât se poate de corect, pentru că după cum cei ce se

E. **Secolele XIV-XV.** În această etapă se generalizează rânduiala constantinopolitană a Proscomidiei, reflectată în **Diataxis**-ul patriarhului Filothei Kokinos³¹ (Διάταξις τῆς Θείας Λειτουργίας), care descria amănunțit rânduiala Liturghiei și a Proscomidiei.³² Acest Diataxis nu a putut fi impus imediat și peste tot, suferind încă destule schimbări de-a lungul timpului, inclusiv în secolele al XVI-lea – al XVII-lea, constituindu-se de fapt ca un nou Diataxis, generalizat la toți ortodocșii (dar și la greco-catolici), cu anumite particularități locale neînsemnate.

Anume din această perioadă, de după implementarea Diataxisului lui Filothei (dar fără modificările ulterioare), este și primul Liturghier tipărit, adică cel al lui Macarie (1508). În general, răspândirea edițiilor tipărite ale Liturghierului, începând cu anul 1508, nu a însemnat și sfârșitul evoluției Proscomidiei, așa cum ne vom convinge din cele ce urmează. De exemplu, abia din secolul al XVI-lea în Balcani, iar în Rusia – chiar din al XVII-lea, ortodocșii folosesc anume 5 prescuri pentru Proscomidie, iar din a III-a prescură scot 9 miride. Deci, abia spre sfârșitul secolului al XVII-lea putem vorbi despre o evoluție oarecum încheiată a Proscomidiei, chiar dacă, până astăzi, au rămas anumite particularități locale, mai evidente la greci, ruși și români.³³

împărtășesc real cu Hristos devin ei înșiși Trupul lui Hristos, constituind în acest fel Biserica, tot așa și mistic, părțilele scoase pentru credincioșii vii și adormiți devin tot Trupul lui Hristos, fiind chiar imposibil ca ceea ce se realizează în chip real, să nu se poată realiza în chip mistic. Bineînțeles, în acest caz, sfințenia hristică a miridelor se considera că se transmite duhovnicește și prescurilor din care au fost scoase, atribuindu-le același simbol și sens de *antidoron* / *anafură*. Așa cum cred și practică rușii chiar și în prezent, neavând o altă binecuvântare pentru anafură decât scoaterea miridelor din prescurile pentru Proscomidie, dar și din altele, dacă este nevoie. (Despre toate acestea vezi la Михаил АСМУС, *К вопросу об освящении поминальных частиц за Божественной Литургии*, în *Вестник ПСТГУ*, 2005, Выпуск 14, pp. 5-22.)

³⁰ Sf. Simeon al Thesalonicului afirmă categoric că miridele pentru Maica Domnului și Sfinți nu se prefac în Trupul lui Hristos și nici în trupurile Sfinților respectivi, dar nu-i clar de ce nu amintește aici și de miridele pentru vii și adormiți (cf. *Tratat*, cap. 94, vol. 1, pp. 145-147). Probabil era conștient că nu putea să dezhădăceze atât de ușor un înțeles destul de răspândit în timpul său. De aceea nici nu interzicea categoric împărtășirea cu miride (îmbibate cu Sf. Sânge), ci o spunea doar ca o recomandare personală. Oricum, chiar și astăzi se crede că miridele se sfințesc la punerea lor în Potir, prin îmbibarea cu Sf. Sânge, de aceea și se impune consumarea lor cu aceeași evlavie ca și Sf. Trup, chiar dacă obligatoriu după Acesta. Mai amintim că în sec. XVII în Rusia Mică (Ucraina de azi) încă se credea în prefacerea miridelor în Trupul lui Hristos, iar Petru Movilă spunea că acestea se prefac doar dacă există „intenția” liturghisitorului spre aceasta în momentul rugăciunii și binecuvântării pâinii euharistice (cf. *Диак. Михаил ЖЕЛТОВ, Евхаристия // Православная Энциклопедия*, том 17, С. 651).

³¹ Filothei Kokinos, patriarh de Constantinopol între 1354 și 1376, fost monah la Sinai, apoi stareț la Marea Lavră (Athos) și ucenic al Sfântului Grigorie Palama.

³² Cf. Н. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Материалы для истории чинопоследования литургии св. Иоанна Златоустого. Вып. 2: Уставы патриарха Константинопольского Филофея и протонотария Великой церкви Димитрия Гемиста по рукописям XIV в. // Православный собеседник*, Казань, 1895, pp. 30-79; С. МУРЕТОВ, *Чин проskomидии в греческой Церкви с XII до половины XIV века*, ediția citată.

³³ Bineînțeles aici nu ne referim la adăugarea anumitor Sfinți la cele nouă cete din prescura a treia, pentru că introducerea Sfinților noi canonizați nu reprezintă o evoluție sau schimbare esențială în Slujba Proscomidiei, ci, am putea spune, constituie un fenomen firesc chiar, deși principiile după care se adaugă acești sfinți nu sunt totdeauna justificate. De exemplu, la cetele ierarhilor, mucenicilor și cuvioșilor, așa cum sunt grupate ele acum, trebuie adăugate doar cele mai relevante nume, fără a-i enumera pe sfinții cu cinstire strict regională. Mai mult decât atât, considerăm că nu este potrivit

DESCRIEREA PROSCOMIDIEI DUPĂ LITURGHIERUL LUI MACARIE

Așa cum am menționat în *Prolog*, apariția tiparului a contribuit la conservarea și uniformizarea unui anumit text și diataxis al Proscomidiei, de aceea, pentru a face un studiu minuțios asupra istoriei Proscomidiei, va trebui să studiem puțin primul Liturghier tipărit în lumea ortodoxă, mai ales că acesta este multora accesibil datorită reeditării și chiar traducerii făcute cu ocazia împlinirii a 500 de ani de la tipărirea lui. Este vorba, bineînțeles, de Slujebnikul (Liturghierul) ieromonahului Macarie, tipărit la Târgoviște (sau poate la Mănăstirea Dealu) în anul 1508. Textul acestui Liturghier este asemănător cu multe alte texte slavonești din sec. XV-XVI, și mă refer mai ales la manuscrisele consultate de noi în bibliotecile românești³⁴, cele mai multe de proveniență medio-bulgară. Mai menționăm că acestea diferă într-o anumită măsură de manuscrisele slavonești din Rusia, din aceeași perioadă.

Întrucât ne ocupăm de Proscomidie, ținem să facem o prezentare schematică a ei conform acestui Liturghier, iar acolo unde va fi cazul, vom reda și textul tradus al unor formule sau elemente mai speciale.

- Textul Liturghierului începe cu o scurtă învățătură despre pregătirea trupească și duhovnicească a preotului, apoi se spune că acesta se închină pentru Liturghie, fără să fie redată și rugăciunile de închinare, ci doar ultima rugăciune: „*Doamne, trimite mâna Ta...*”. Urmează îmbrăcarea diaconului și preotului, fără prea multe deosebiri față de practica actuală, apoi se începe Proscomidia care are unele particularități specifice timpului;

- 3 închinăciuni, „*Răscumpăratu-ne-ai pe noi...*” și „*Binecuvântat este Dumnezeuul nostru...*”. Nu se menționează nici un gest special cum ar fi sărutarea Sfintelor Vase, practică în prezent la ruși, dar nici binecuvântarea (cu mâna a) prinoaselor, practică în prezent la români;

să se adauge chiar toți ierarhii sau cuvioșii români canonizați, așa cum se încearcă în ultima vreme (atât la rugăciunile Litiei, cât și la aceste formule de la Proscomidie), căci aceasta transformă formulele de rugăciune în Sinaxare cu nume în general necunoscute și care te abat de la ideea centrală a rugăciunii respective. Nici o Biserică locală nu pomenește la Proscomidie sau Litie pe toți sfinții pe care îi are, și nu-i clar de ce B.O.R. ar face excepție prin aceste pomeniri de nume, la care se adaugă de multe ori și locul de naștere, activitate sau de prezență a moaștelor și chiar a unor părțicele mici de moaște.

³⁴ Vezi mss nr. 26, 27, 28, 30 și 619 din Biblioteca Academiei Române ș.a.

- Apoi însemnând cu copia de 3 ori, preotul spune: „*Pomenire Domnului, Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos*” – formulă diferită de cea de astăzi și la care vom reveni.

- Urmează rânduiala obișnuită de pregătire a Agnețului, bineînțeles, la început având cuvintele „*Ca o oaie spre junghiere...*” „...*Și ca un miel*”, așa cum apare în toate edițiile grecești și slavonești ale Liturghiei, fidele în acest loc, textului Septuagintei³⁵;

- Vinul și apa sunt turnate în Potir de către diacon, după ce acesta cere binecuvântare de la preot „*Binecuvântează, stăpâne*”; preotul nu răspunde nimic, deci nu există binecuvântarea de astăzi „*a unirii*” (zisă și „*a amestecării*”³⁶);

- Apoi preotul ia a doua prescură și scoate din ea mirida pentru Născătoarea de Dumnezeu, cu aceleași cuvinte ca și astăzi, afară de fraza: „*De față a stătut Împărăteasa de-a dreapta...*”. Însăși mirida pentru Maica Domnului este pusă de-a stânga Agnețului, iar lângă ea, o singură miridă pentru Sfinți, în locul celor 9 de astăzi. De observat că această mențiune ne face să credem că descrierea și argumentele Sf. Simeon al Thesalonicului, din capitolul 94 al Tratatului său³⁷, deși mai vechi cu aproape un secol, ori nu erau cunoscute, ori nu erau recunoscute ca autoritate;

- Mirida din prescura a treia, era scoasă cu următorul text: „*Cu puterea cinstitei și de viață făcătoarei Cruci, ale cinstitelor și cereștilor netrupești puteri, a cinstului slăvitului proroc,*

³⁵ Deși în originalul grecesc al Liturghierului avem: *Ca o oaie spre junghiere S-a adus și ca un miel fără de glas împotriva celor ce-L tund...* (cf. LXX: Isaia, 53:7) – text folosit și astăzi de toate Bisericele Ortodoxe surori, Liturghiile românești au preferat: *miel spre junghiere / oare spre tundere*, variantă cu care suntem și noi de acord. Argumentele noastre, spre deosebire de cele ale altor liturghiști români, nu țin numai de logică, chipurile, că mielul nu poate fi tuns, ci numai oaia, căci, până la urmă, se știe că la evrei erau uneori tunși și mieii sau mioarele, datorită climei foarte calde, mai ales că „miel” sau „mielușea” putea fi numit și animalul de un an care încă nu a făt și care, bineînțeles, trebuia tuns, că avea deja lână.

Considerăm că această schimbare se impune, în primul rând, pentru a uniformiza textul din cadrul Proscomidiei înseși, unde, pe lângă citatul din Isaia (versiunea LXX), avem și o parafrază după Ioan 1:29 – *Se junghie Mielul lui Dumnezeu, Cel ce ridică păcatul lumii, pentru viața și pentru mântuirea lumii* – și nu putem ca la începutul pregătirii Agnețului să spunem că se junghie oaia, iar mai jos, că se junghie mielul. Este nevoie deci de o uniformizare a acestor fraze și, în acest caz, se dă prioritate variantei din Evanghelie, mai ales că, după unii bibliști, și în textul masoretic, „mielul se junghie și oaia se tunde”. Faptul că doar B.O.R. a făcut această modificare nu afectează cu nimic unitatea liturgică dintre Bisericele Ortodoxe Locale, mai ales că e vorba doar de Proscomidie, care este o slujbă relativ nouă și, după noi, încă nefinisată ca rânduială și text. (Cf. Pr. Petre VINTILESCU, *Liturghierul explicat*, EIBMBOR, București, 1972, p. 127, nota 308.)

³⁶ Traducerea corectă a substantivului ἑνωσις este „unire” (la Dosoftei: *uniciumea*) și nu „amestecare”, cum greșit au tradus cei mai mulți, inclusiv Sfântul Antim Ivireanul (cf. fila 55). Unirea vinului și a apei (mai ales în contextul controverselor hristologice cu armenii) a fost înțeleasă ca simbolizând unirea celor două firi în persoana lui Hristos (cf. Canonului 32 Trulan), care se unesc fără să se amestece [Sinodul al IV-lea Ecumenic]. (Vezi Pr. Prof. Dr. Dumitru STĂNILOAE, *Spiritualitate și Comuniune în Liturghia Ortodoxă*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1986, p. 121.)

³⁷ A se vedea traducerea românească în două volume, Suceava, 2002; vol. 1, pp. 145-146. Aici Sf. Simeon enumeră doar 4 miride pentru sfinți: prima pentru Îngeri, a doua pentru proroci, drepti și Ioan Botezătorul (adică sfinții Vechiului Testament), a treia pentru apostoli, ierarhi, mucenici și cuvioși (adică toate categoriile mai importante de sfinți din Noul Testament), iar ultima pentru toți Sfinții.

Înainte Mergătorului și Botezătorului Ioan, a cinstiților slăviților și întru tot lăudaților Apostoli, a celor între sfinți părinți ai noștri sfinți ierarhi: Vasile cel Mare, Grigore Teologul și Ioan Gură de Aur, Athanasie și Chiril, Nicolae cel din Mira, Sava al Serbiei și a tuturor sfinților ierarhi, a sfântului Apostol întâi-mucenic și arhidiacon Ștefan, a sfinților marilor Mucenici: Gheorghe, Dimitrie, Theodorii (2³⁸) și a tuturor sfinților mucenici; a preacuvioșilor și purtătorilor de Dumnezeu părinți ai noștri: Antonie, Eftimie, Sava, Onufrie, Athanasie Athonitul, Simeon Sârbul [și a] tuturor cuvioșilor; a sfinților fără de arginți și făcători de minuni: Cosma și Damian, Pantelimon și a tuturor sfinților fără de arginți; a sfinților dreptilor dumnezeiești părinți Ioachim și Ana, (N) a sfântului zilei și a tuturor sfinților, pentru ale căror rugăciuni, cercetează-ne pe noi Dumnezeu”. Menționăm încă odată că pentru toți acești sfinți se scotea o singură miridă, nu nouă; mai vedem că este pomenită Crucea și Îngerii, nu sunt pomeniți ceilalți proroci, afară de Ioan Botezătorul, nu sunt pomeniți evangheliștii și alți sfinți, dar în schimb apar doi sfinți locali sârbi: Sava și Simeon. Și la acest aspect vom reveni;

- Mai departe Liturghierul vorbește de scoaterea unor părțicele din prescura a patra, fără să se indice forma, mărimea și locul punerii lor. Acestea sunt scoase pentru: episcopatul ortodox și episcopul locului, pentru țar, pentru egumen și pentru toți cei vii;

- Din a cincea prescură se scot părțicele pentru adormiți, în următoarea ordine: „ctitorii sfintei mănăstirii acesteia” – de unde derivă faptul că Slujebnikul era destinat în special Mănăstirilor (mai ales că mai sus e pomenit și egumenul), pentru arhieriei și pentru toți cei din veac adormiți;

- Urmează o indicație mai puțin obișnuită pentru noi acum, dar firească pe atunci: „diaconul luând copia³⁹, scoate pentru sine zicând: «Pomenește, Doamne, și a mea nevrednicie și-mi iartă toate păcatele cele de voie și cele fără de voie»⁴⁰, apoi pomenește pe cine are: vii și adormiți”;

³⁸ Se au în vedere cei doi mucenici: Teodor Tiron și Teodor Stratilat, numai că nu sunt pomeniți separat, așa cum se obișnuiește astăzi, ci împreună, sub formă de plural.

³⁹ O indicație privind scoaterea miridelor (pentru vii și adormiți) de către diacon întâlnim până și în Liturghierul Sf. Ierarh Dosoftei - Iași, 1679. Această practică a dispărut definitiv spre sfârșitul secolului al XVII-lea.

⁴⁰ Așa trebuie să apară aici la Proscomidie rugăciunea preotului pentru sine. Adaosul mai târziu: *...și să nu oprești, pentru păcatele mele, harul Preasfântului Tău Duh de la darurile ce sunt puse înainte* – preluat din Liturgia Sfântului Vasile cel Mare de la *Intercessio* – nu este binevenit și constituie chiar o greșală, pentru că textul dat nu se referă la oprirea harului în vederea sfințirii și prefacerii darurilor, ci este vorba de harul care „se varsă” prin împărtășirea cu Sfintele Taine – cererea fiind o rugăciune înainte de împărtășire. Este oarecum greșit din punct de vedere dogmatic să crezi că pentru păcatele preotului darurile ar putea să nu se sfințească. Este altceva că preotul, dacă slujește cu nevrednicie, își ia asupra-și mare osândă și slujirea într-o astfel de stare smintește și îndepărtează și pe alții din Biserică, dar pentru rugăciunile Bisericii (căci preotul, din punct de vedere ortodox, acționează „in persona Ecclesiae”), Tainele sunt totuși valide. Deci schimbarea operată în Liturghierele românești, prin adăugirea expusă mai sus, nu este corectă. (A se vedea și Liturghierele slavonești și cele vechi grecești, dar și în cartea noastră: *Liturghia ortodoxă...*, pp. 114-115)

- Apoi, preotul luând o măturică strânge toată fărâmiturile ca să nu cadă nimic, iar diaconul luând cădelnița spune: „Domnului să ne rugăm.”, și preotul luând cădelnița cădește;

- Textul Proskomidiei se încheie și începe cel al Liturghiei, dar nu cu binecuvântarea pe care o știm, ci cu rugăciunea „Tămâie Îți aducem...” și toate celelalte obișnuite de la acoperirea Cinstitelor Daruri din Proskomidia de astăzi. Bineînțeles urmează căderea, apoi rugăciunile speciale de închinare înainte de Liturghie și Liturghia propriu-zisă (deja cu binecuvântare).

Din toată această descriere, ne vom opri doar la două elemente care, după părerea noastră, sunt mai relevante și anume:

- formula „*Pomenire Domnului, Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos*”; și
- scoaterea miridelor pentru Cruce, Îngeri și ceilalți Sfinți.

Formula cu care se începe ritualul pregătirii Sf. Agneț apare în destul de multe variante, mai ales în manuscrisele slavonești: fie că ele provin din Balcani, fie din Rusia.⁴¹ Această expresie a preotului, fără un verb care să arate concret ce acțiune se face „întru pomenirea Domnului [...] Hristos”, i-a făcut pe unii să inventeze tot felul de formule care să explice într-un fel sau altul sensul cuvintelor. Zeci de manuscrise și tipărituri slavone vechi au varianta (în traducere): *Facem pomenire [Marelui] Domn, Dumnezeu și Mântuitor al nostru, Iisus Hristos*.

Alte câteva manuscrise slavone conțin varianta: *Primește, Părinte* (cu referire la Dumnezeu-Tatăl), *jertfa aceasta întru pomenirea Domnului...*, ceea ce e justificat logic atât prin acțiunile care se fac, cât și prin formula asemănătoare ce se găsește la mirida pentru Născătoarea de Dumnezeu⁴², deși însăși Jertfa, după tâlcuirea Sf. Nicolae Cabasila, se va aduce abia la epicleză⁴³.

Mai întâlnim și varianta *Pomenirea Domnului și Dumnezeuului...* – inclusiv la Sf. Dosoftei – dar, în acest caz, textul apare mai degrabă ca un supratitlu pentru întreaga

⁴¹ Cf. МУРЕТОВ С., *К материалам для истории чинопоследования Литургии*, Сергиев Посад, 1895, p. 60; Idem, *Исторический обзор чинопоследования проskomидии до «Устава литургии» Константинопольского Патриарха Филофея: Опыт историко-литургического исследования*. Москва, 1895, p.503.

⁴² Rugăciunea ce se spune la mirida Macii Domnului: *Întru cîntea și pomenirea preabinecuvîntatei, slăvitei Stăpânei noastre, de Dumnezeu Născătoarei și pururea Fecioarei Maria, pentru ale cărei rugăciuni primește, Doamne, jertfa aceasta întru jertfelnicul Tău cel mai presus de ceruri.*

⁴³ Cf. *Tâlcuirea Dumnezeieștii Liturghii*, Buc. 1997, p. 77.

Proskomidie sau chiar Liturghie decât ca formulă liturgică și nu-i exclus ca acesta să și fi fost sensul primar al acestui text. Totuși cele mai multe manuscrise vechi, dar mai ales edițiile tipărite slavonești, nemaivorbind de cele grecești și românești, au varianta cunoscută a textului: *Întru pomenirea Domnului...*, chiar dacă aceasta nu este deloc clară. Pentru a înțelege expresia, trebuie să ținem seama de acțiunile care se fac înainte și după acest moment și chiar de întreaga slujbă care urmează. Deci, pe de o parte, această aducere a jertfei (simbolizată prin ridicarea prescurii în sus), precum și însemnarea ei cu semnul crucii, apoi pregătirea Agnețului etc. – toate se fac „întru pomenirea Domnului”; pe de altă parte, întreaga Liturghie care urmează este anunțată ca fiind „întru pomenirea Domnului”, după porunca dată de El: *Aceasta să o faceți întru pomenirea Mea* (Luca 22:19). Deci expresia anunță pomenirea jertfei Domnului și, prin urmare, tot ce se face mai departe trebuie înțeles din perspectiva jertfei.

Sfântul Simeon al Thesalonicului, făcând abuz de interpretări simbolice, neglijează acest aspect și vede în Proskomidie mai mult un simbol al Bisericii cerești și pământești adunate în jurul lui Hristos, și nu „semne ale Jertfei Domnului”. Accentuăm însă că de înțelesul corect al acestei fraze depinde foarte mult și înțelesul celorlalte texte din Proskomidie și chiar din Liturghie, în general.⁴⁴

A doua problemă propusă spre dezbatere este cea a scoaterii miridei pentru Sf. Cruce, pentru Sfinții Îngeri și ceilalți Sfinți. În primul rând nu trebuie să ne mire faptul că se scotea o singură miridă pentru toate acestea. Un lucru ca acesta este explicabil pentru epoca în care, în general, obiceiul de a scoate miride era destul de nou și încă negeneralizat. Nu mult după aceea însă, se va trece la un număr de 3, ⁴⁵ și în cele din urmă – 9 miride. Personal considerăm că numărul de 9 miride a apărut în spațiul slav (mai ales Rusia), unde, prin secolul al XVI-lea, se renunțase la scoaterea miridei pentru Sf. Cruce și Sf. Îngeri, iar cele 9 cete de Sfinți (să zicem) „pământești”, reprezentau un fel de icoană al celor 9 cete Îngerești, din teologia Sf. Dionisie Areopagitul. Acest lucru îl confirmă și renumit liturgist român, părintele prof. Ene Braniște, care spune că „miridele se scot în cinstea sfinților, împărțiți în 9 cete sau grupe, după chipul celor 9 cete ale

⁴⁴ Cf. Cartea noastră, *Liturghia Ortodoxă...*, p. 189, nota 387.

⁴⁵ Anume despre 4 miride vorbește și Sf. Simeon al Thesalonicului în *Tratatul* său, cap. 94, p. 145.

ierarhiei cerești a sfinților îngeri”.⁴⁶ Logic aceste 9 cete de sfinți nu pot însuma (fie și pe prima poziție) alte 9 cete după modelul cărora a fost constituit numărul de miride.

Pentru a vedea dacă avem sau nu dreptate, trebuie să răspundem la întrebarea: *de unde s-au luat aceste pomeniri ale Sfinților și mai ales a Sf. Cruci și a Îngerilor la Proskomidie și de ce astăzi, unii pomenesc Sf. Îngeri la Proskomidie, iar alții – nu? Vom încerca să răspundem nu prin speculații teologice, deși ne vom opri și la acestea, ci prin studiul critic al izvoarelor.*

Singurul tratat serios existent la această temă (pe care l-am studiat și din care vom cita), îl reprezintă o carte a liturgistului rus Serghei Muretov, apărută la Moscova în 1897.⁴⁷ Alte tratate la această temă aproape că nu prea există.

Așadar, studiind zeci de manuscrise liturgice, Muretov ajunge la concluzia că pomenirile Sfinților la Proskomidie provin din rugăciunea de la Litie: *„Mântuiește, Dumnezeule, poporul Tău...”*, apărută prin secolele VI-VII și dezvoltată în continuu până astăzi, și care a influențat textul Proskomidiei prin preluarea aceleiași ierarhizări a Sfinților, făcând amintire și de Sfinții Îngeri și chiar de Sfânta Cruce.⁴⁸ De la începutul introducerii acestor pomeniri (sec. XII-XIII) și până în sec. XV-XVI inclusiv, mai ales datorită Sf. Simeon al Thesalonicului, pomenirea acestora la Proskomidie era văzută ca o înfățișare simbolică a tuturor persoanelor și chiar obiectelor și evenimentelor care au avut vreun aport, fie și foarte indirect, la Jertfa Răscumpărătoare a lui Hristos. Așa cum vom vedea, mai târziu această viziune se va schimba, fără însă a înlătura viziunea pur simbolică.⁴⁹

Cel mai vechi Slujebnik slavonesc care ne dă textul unor astfel de pomeniri – mss nr. 518 al Catedralei Sf. Sofia din Novgorod, sec. XIII⁵⁰ – prezintă următorul text, pe care-l redăm în traducerea noastră: *„Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, primește jertfa aceasta în cinstea și spre slava Sfintei Născătoare de Dumnezeu: Bunavestirea, Nașterea, Intrarea*

⁴⁶ *Liturgica Specială*, București 2005, p. 247.

⁴⁷ С. МУРЕТОВ, *О поминовении Бесплотных сил на проскомидии*, Москва, 1897, 185 pag.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 85-121. Mai menționăm că șirul lung de pomeniri a Sfinților avea (și trebuie și astăzi să aibă) loc doar la rugăciunea diaconului *„Mântuiește, Dumnezeule, poporul Tău...”*, nu și la cea rostită de preot *„Stăpâne, Mult-milostive Doamne...”*, care trebuie să apară în formă scurtă, ca la sfârșitul Pavcerniței Mari, de unde este și preluată. Nici logic, nici teologic, repetarea acelei liste destul de lungi de sfinți și de către preot nu este justificată, ba chiar imposibilă, dacă ne gândim că pe parcursul celei de-a doua rugăciuni toți trebuie să stea cu capul aplecat (căci e o rugăciunea de plecare a capetelor). În plus, acest lucru e și obositor, mai ales dacă preotul slujește singur și trebuie să citească un sinaxar întreg de două ori.

⁴⁹ În acest caz, cuvântul „simbol” este înțeles în sensul scolastic, adică ceva contrar realității.

⁵⁰ Textul acestui manuscris este publicat pe www.byzantinorossica.org.ru.

în Sfânta Sfințelor, punerea veșmântului și a brâului și cinstita ei Adormire și toate praznicele ei; a Sfințelor cerești puteri Mihail și Gavriil, a Sfântului Înaintemergător și Botezător Ioan; a Sfinților Apostoli Petru și Pavel și toți Apostolii; a Sfinților Evangheliști, a Sfântului prăznuit și a Sfântului ocrotitor al aceluia locaș”. De aici se vede clar că aceste pomeniri sunt pur simbolice și am putea spune, chiar exagerate și lipsite de logică. Drept că ele nu se mai regăsesc în alte manuscrise, căci mai departe, așa cum a observat și Muretov, Proscomidia va repeta aproape identic ierarhizarea și chiar formulele din rugăciunea Litiei. Așa se explică faptul că Liturghierul tipărit al lui Macarie, ca și alte zeci de manuscrise grecești și slavonește din sec. XIII-XVI, pomenesc Sf. Cruce și Sf. Îngeri la Proscomidie.

Spre sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea, la nivel panortodox, am putea spune, s-a simțit nevoia revizuirii acestui formular, deși, dependența de rugăciunea Litiei a rămas și ea se simte până astăzi.⁵¹

Totuși, în această perioadă, dezvoltându-se interpretarea soteriologică a Proscomidiei, reflectată în trecut și în Catehismele din sec. XVII, rușii au înlăturat pomenirea Crucii și chiar a Îngerilor, ca fiind nepotrivite. Grecii însă, rămânând oarecum „fidele” interpretării simbolice a Sf. Simeon al Thesalonicului⁵², au înlăturat doar pomenirea Crucii, lăsând-o pe cea a Sf. Îngeri, deși se cunosc și la ei tendințe de excludere a Îngerilor de la aceste pomeniri.

De atunci și până astăzi, cele două tabere vin cu următoarele argumente:

– grecii spun că și Îngerii au participat la lucrarea mântuitoare și răscumpărătoare a lui Hristos și că întreaga creație s-a sfințit prin Jertfa Sa, inclusiv Îngerii;

– rușii însă spun că Îngerii nu au beneficiat de roadele Jertfei lui Hristos și mai mult decât atât, ei nefiind supuși păcatului, nu au avut nevoie de această Jertfă și nici Hristos nu a venit pentru ei și nu S-a făcut Înger, ci om, ca pe om să-l îndumnezeiască.⁵³

Observăm însă că, în decursul timpului, fiecare a rămas cu argumentele sale, iar Biserica Sobornicească nu a luat atitudine în această privință, considerând pomenirea sau

⁵¹ Adăugirile de Sfinți, mai ales a celor locali, se face și astăzi simultan – la Litie și la Proscomidie.

⁵² „Trebuie a aduce pentru Îngeri [Jertfă – n.n.] pentru că și ei au slujit Taina Întrupării; pentru că s-au unit cu noi și suntem o Biserică, pentru că poftesc să se plece la Tăinele Bisericii, să vadă luând și ei dintr-acestea mare înălțare; și pentru că ne sunt nouă paznici și mijlocitori către Dumnezeu” (Cf. *Tratat*, cap. 95, p. 145). După cum vom vedea mai jos, argumentul este slab și incorect.

⁵³ С. МУРЕТОВ, *О поминовении Бесплотных сил на проскомидии*, pp. 29-45. În același capitol se aduc și o mulțime de argumente dogmatice privind absurditatea pomenirii Sf. Îngeri la Proscomidie. A se vedea și argumentele noastre de mai jos.

nepomenirea Îngerilor drept o simplă practică liturgică locală.⁵⁴ Am dori totuși să continuăm discuțiile privind acest subiect, mai ales că ele sunt și actuale în teologia românească.

POMENIREA SFINȚILOR ÎNGERI LA PROSCOMIDIE ȘI IMPLICAȚIILE DOGMATICE ALE ACESTUI ACT LITURGIC

În primul rând trebuie să reafirmăm că nimic din ce se spune sau se face în cultul ortodox, nu este fără un rost precis, fie el și neînțeles de majoritatea. De asemenea, trebuie să menționăm că în Ortodoxie, și mai ales în cult, simbolul și realitatea nu se exclud, ci există una în alta și se manifestă una prin alta. De aceea, când spunem că pomenirea Îngerilor la Proskomidie este o simplă comemorare a rolului lor în istoria mântuirii sau un simbol, trebuie să ne gândim ce realitate precisă stă în spatele acestui simbol?⁵⁵

Comemorarea și chiar rugăciunea de mijlocire adresată Îngerilor (nu și pentru ei) n-a lipsit niciodată în Biserica Ortodoxă, iar cei care au exclus pomenirea Îngerilor de la Proskomidie, nu au avut vreodată scopul de a diminua cultul Îngerilor. Se știe că Sfinții Îngeri sunt pomeniți în fiecare săptămână, în ziua de luni, au mai multe zile de pomenire în timpul anului, sunt invocați în diferite imne și cântări, iar în anumite momente ale Liturghiei, se poate vorbi chiar despre o împreună-služire a noastră cu Îngerii.⁵⁶ Apare totuși întrebarea dacă și pomenirea lor la Proskomidie este justificată și se încadrează în aceeași ordine de idei? Interpretările ulterioare date Proskomidiei permit oare pomenirea Îngerilor la Proskomidie?

Aici aș veni cu un argument mai rar invocat în acest context.

Fără îndoială, punerea miridelor în Potir și îmbibarea lor cu Sf. Sânge, înseamnă o împărtășire din roadele Jertfei euharistice a celor pentru care s-au scos acele miride, fie ei

⁵⁴ Ortodocșii români, dintotdeauna au avut în uz practica rusească și doar ediția Liturghierului din 1937 (până-n 1956), apoi cele din 2000 încoace, au introdus pomenirea Îngerilor, după formularul grecesc. Unii, confundând teologia cu politica, au spus că Îngerii au fost scoși de la Proskomidie de comuniști pe motiv că Sf. Arhanghel Mihail era ocrotitorul legionarilor. Un astfel de argument nici nu poate fi luat în seamă, el neavând nici un suport. Pomenirea Îngerilor la Proskomidie este o problemă exclusiv teologică și nu are nimic comun nici cu politica și nici măcar cu filosofia.

⁵⁵ Simboluri seci, așa cum uneori s-ar putea înțelege din comentariile liturgice ale Sf. Simeon al Thesalonicului, nu există. Sf. Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul și chiar Nicolae Cabasila, au o cu totul altă viziune asupra mistagogiei liturgice, iar aparenta contradicție dintre aceste viziuni, cauzată și de o oarecare decadentă liturgică din timpul Sf. Simeon, nu trebuie să ne deruteze.

⁵⁶ A se vedea rugăciunea Intrării Mici a Liturghiei, rugăciunea Cântării întreit-sfinte, Imnul Heruvic și alte imne și rugăciuni, dar și Tâlcuirea Liturghiei Sf. Gherman al Constantinopolului și a altor Sf. Părinți.

și Sfinți (trecuți în Calendar) sau chiar Maica Domnului,⁵⁷ lucru confirmat de teologi,⁵⁸ dar mai ales de evlavia Bisericii (cler și popor) de a pomeni sau de a fi pomeniți la Proskomidie. Noi dorim să fim pomeniți nu doar pentru o înfățișare simbolică lângă Hristos (așa cum ar ieși din comentariul Sf. Simeon al Thesalonicului), ci pentru că simțim efectul real al Jertfei euharistice a lui Hristos asupra noastră, chiar dacă acesta este inferior și nu se poate substitui împărtășirii euharistice propriu-zise. Faptul că pomenirea viilor și a morților (iar prin extensie și a Sfinților) înseamnă o împărtășire duhovnicească din Hristos (și nu un simplu simbolism eclesiologic) este confirmat și de regula foarte strictă a Bisericii de a nu pomeni la Proskomidie pe eretici, schismatici sau pe cei cu păcate grave.⁵⁹ Altfel spus, cei care nu se pot sau nu s-au putut împărtăși cu Trupul și Sângele Domnului nu pot primi nici această împărtășire duhovnicească prin pomenirea ce se face.

Deși această idee este mai puțin dezvoltată în teologia noastră, o regăsim mai ales în Anaforaua Sf. Ioan Gură de Aur, unde se spune clar că Jertfe euharistică se aduce și pentru *„strămoși, părinți, patriarhi, proroci, apostoli, propovăduitori, evangheliști, mucenici, mărturisitori, pustnici și pentru tot sufletul cel drept, care s-a săvârșit întru credință, dar mai ales pentru Preasfânta, curata, preabinecuvântata, slăvita stăpâna noastră, de Dumnezeu Născătoarea și pururea Fecioara Maria; pentru Sfântul Ioan Prorocul, Întemernătorul și Botezătorul, pentru Sfinții, măriții și întru tot lăudații Apostoli și pentru toți sfinții.”* Observăm că și în Anaforaua Sf. Vasile cel Mare, preotul se roagă ca toți cei ce se vor împărtăși din Sfintele Taine *„să afle milă și har împreună cu toți sfinții, care din veac au bine-plăcut [lui Dumnezeu]: cu strămoșii, părinții, patriarhii, prorocii, apostolii, propovăduitorii, evangheliștii, mucenicii, mărturisitorii, dascălii și cu tot sufletul drept ce s-a săvârșit întru credință; mai ales cu Preasfânta, curata, preabinecuvântata, slăvita Stăpâna noastră, de Dumnezeu Născătoarea și pururea Fecioara Maria; cu Sfântul Ioan Prorocul, Întemernătorul și Botezătorul; cu Sfinții, măriții și întru tot lăudații Apostoli și cu toți sfinții”*

⁵⁷ Aceasta inclusiv pentru faptul că au avut trup și, ca oameni, sunt de o ființă cu Hristos: Dumnezeu-Omul. Ființa Îngerilor e cu totul diferită de cea a lui Dumnezeu și a oamenilor.

⁵⁸ Cf. Pr. Prof. Ene Braniște, *Liturgica Specială*, ed. 2005, p. 262.

⁵⁹ În trecutul Bisericii, când încă nu era dezvoltată Proskomidia, pomenirile se făceau după epicleză de pe Diptice. Cei care se îndepărtau de Biserică prin rea-credință sau printr-un comportament neadecvat, erau șterși din Diptice și nu puteau fi pomeniți la Liturghie. Prezența patriarhilor în Dipticele fiecărei Biserici arăta comuniunea dintre ei, iar aceasta se manifesta nevăzut tocmai prin pomenirea reciprocă la Liturghie, dar nu pur simbolic, ci în baza aceleași Jertfe euharistice care „ne adună pe toți de la o margine a lumii până la alta”, făcându-ne părtași Aceluiași Trup și Sânge.

Nici într-un text, nici în altul (ambele mai vechi cu peste 800 de ani față de textul Proskomidiei), nu sunt amintiți Îngerii, ceea ce arată clar faptul că ei nu se împărtășesc din Hristos euharistic. Acest lucru este confirmat și de iconografia ortodoxă, în cele două tipuri de icoane: „Liturghia Apostolilor” și „Liturghia cerească”. Dacă în Liturghia Apostolilor se arată clar cum Însuși Hristos îi împărtășește pe Apostoli (*vezi Anexa 1*), în „cea îngerească”, puterile cerești doar slujesc și primesc binecuvântare, fără a se împărtăși euharistic (*vezi Anexa 2*), căci nici nu ar putea face aceasta, neavând trup. Speculațiile privind o oarecare corporalitate a Îngerilor, după spusa lui Tertulian și a altora⁶⁰, nu pot fi acceptate, din moment ce însăși formula de pomenire a Îngerilor la Proskomidie (acolo unde ea se folosește), îi numește „cereștile netrupești puteri”.

Nu trebuie să neglijăm nici faptul că pentru momentul punerii în Potir a miridelor pentru sfinți, Biserica a ales un tropar din Canonul pascal (compus de Sf. Ioan Damaschin): „*O, Paștile cele mari și preasfințite, Hristoase! O, Înțelepciunea și Cuvântul lui Dumnezeu și Puterea! Dă-ne nouă să ne împărtășim cu Tine, mai cu adevărat, în ziua cea neînserată a Împărăției Tale!*”. Acest tropar scoate în evidență faptul că cei care acum se împărtășesc duhovnicește din roadele Jertfei lui Hristos, în Împărăția Sa se vor împărtăși „mai adevărat”, adică deplin; și aceasta, evident, abia după învierea de obște. Or, Îngerii nu sunt în așteptarea acelei „zile neînserate în Împărăției lui Dumnezeu” pentru că la ei nu există nici un obstacol în împărtășirea din harul lui Dumnezeu și acum, fără să aștepte învierea de obște, care pe ei nu-i privește, căci n-au trup. Și acolo ei doar vor sluji și se vor minuna de cele pe care le-a pregătit Dumnezeu pentru oameni. Iar acum și aici, doar oamenii se împărtășesc într-o anumită măsură și abia dincolo se vor împărtăși „mai adevărat” din „Hristos, Paștile cele mari și preasfințite”.

Se știe că (re)introducerea Îngerilor în rândul celor 9 cete de la Proskomidie s-a făcut în Liturghierul românesc în anul 2000, în baza unei note explicative făcute de ÎPS Daniel Ciobotea, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, actualmente Patriarhul B.O.R.⁶¹ Se știe că

⁶⁰ Se știe că Sf. Scriptură precum și Sfinții Athanasie cel Mare, Vasile cel Mare, Grigore de Nyssa, Ioan Gură de Aur ș.a. vorbesc despre o spiritualitate absolută a Îngerilor, pe când Clement Alexandrinul, Origen, Tertulian și alți scriitori bisericești (în mare parte eretici), spun că Îngerii sunt constituiți dintr-o materie fină (cf. William Cooke, *Christian Theology*, London, 1848, pp. 613-614).

⁶¹ Am numit acest document „notă explicativă”, pentru că „studiu” nu poate fi numit nicicum. Textul acestei note îl puteți găsi la adresa URL: <http://www.crestinortodox.ro/liturgica/liturghia/necesitatea-pomenirii-ingerilor-randuiala-proskomidiei-70757.html>.

unii au acceptat fără probleme toate acele „argumente”, poate chiar fără să citească textul respectiv (cum se mai obișnuiește pe la noi, atunci când un text nu este privit prin valoarea lui, ci prin autoritatea autorului). Dar au fost și teologi care n-au fost de acord cu preținsele argumente și chiar și-au expus anumite puncte de vedere contrare, dar mai toate au rămas fără ecou. Noi vom rămâne pe linia strict științifică (liturgică și dogmatică) a problemei și nu vrem ca studiul de față să fie considerat un atac la careva persoane, mai ales la adresa Patriarhului B.O.R., care ne-a fost dascăl și părinte.

Analizând totuși acea notă explicativă, observăm că ea începe cu o expresie total eronată din punct de vedere dogmatic, precum că *„excluderea pomenirii Îngerilor din rânduiala Proskomidiei este o eroare bazată pe opoziția dintre duh și trup”*, or lucrurile nu sunt deloc așa. Aici nu este vorba despre opoziția dintre duh și trup (de sorginte gnostică), ci despre **diferența dintre firea (exclusiv) spirituală a Îngerilor și firea duală (trup-suflet) a oamenilor**, care a fost asumată prin înomenire de Ipostasul Logosului dumnezeiesc. Doar ființele care au sau cel puțin au avut trup se pot împărtăși cu Trupul și Sângele Domnului, mai ales că Hristos a venit pentru mântuirea oamenilor, nu a Îngerilor (cf. Evrei 1:14; 2:5,16).

Mai departe, în acea notă explicativă, citim: *„Când Maica Domnului este pomenită după prefacerea Sfintelor Daruri, cântarea adresată ei: „Cuvine-se cu adevărat” menționează faptul că ea este „mai cinstită decât heruvimii și mai mărită fără de asemănare decât serafimii”*. Or, tocmai pentru a sublinia că Maica Domnului este mai cinstită decât Îngerii, la Proskomidie, părțica ei are întâietate față de cea a Îngerilor, fiind așezată singură (*„fără de asemănare”*) de-a dreapta Agnețului”. Ținem să menționăm că punerea miridei pentru Maica Domnului „de-a dreapta” este o practică destul de nouă, care nu exista nici măcar în Liturghierul lui Macarie, iar afirmația de mai sus este anistorică. Pe de altă parte, imnul „Cuvine-se cu adevărat” nu are nici o legătură cu Liturghia și a apărut în rânduiala acesteia abia prin sec. XI-XII pentru a umple golul cauzat de citirea în taină a Anaforalei, dar chiar acolo, în Anafora, Îngerii nu sunt amintiți în rândul cetelor de sfinți.

Mai departe, nota explicativă a Patriarhului Daniel (pe atunci mitropolit la Iași) ne uimește cu următoarea speculație absolut sterilă, precum că *„Cele nouă cete de sfinți de la Proskomidie au sens numai dacă prima din cete se referă la Îngeri, deoarece în locul cetei a II-a a*

Îngerilor care au căzut se evidențiază acum opt cete de sfinți dintre oamenii care au mărturisit pe Hristos și au dobândit lumina zilei a opta, adică au intrat deplin în Lumina lui Hristos Cel Înviat". În primul rând, „cele nouă cete de sfinți” (în măsura în care se poate vorbi chiar de „nouă cete de sfinți”) au apărut după modelul celor nouă cete îngerești și, logic, nu pot să le cuprindă și pe acestea din urmă. Constituirea lor ca „nouă cete de sfinți” s-a făcut la ruși, acolo unde tocmai se renunțase la pomenirea Îngerilor. În al doilea rând afirmația este greșită din punct de vedere dogmatic. Sf. Dionisie Areopagitul vorbește despre nouă cete îngerești fără să spună că lor le-ar lipsi ceva. Cele nouă cete îngerești n-au nimic cu cetele de îngeri căzuți, iar ideea că noi am completa numărul sau ceata îngerilor căzuți ține mai degrabă de „teologia babelor”, decât de cea revelată sau academică. Teologic vorbind, omul poate cădea și se poate mântui chiar și fără existența îngerilor răi sau buni. Îngerii doar „ajută” și „contribuie” pozitiv sau negativ, în funcție de starea lor, la orientarea duhovnicească a omului.

Restul „argumentelor” aduse de adepții pomenirii Îngerilor la Proscomidie sunt și mai slabe și chiar nu merită a fi comentate. Deci argumente solide în sprijinul pomenirii Îngerilor la Proscomidie nu sunt și nici nu pot fi. Această practică se păstrează într-adevăr în Bisericile de limbă greacă, dar mai mult ca o relicvă liturgică și nu ca pe o reflecție clară a ceea ce se întâmplă și credem noi că se întâmplă la Liturghie. Se știe prea bine despre orgoliul grecesc de a nu primi sfaturi de la nimeni, de aceea ei pot să facă cum știu (sau au apucat fără să știe ce fac), iar la noi, întrucât majoritatea covârșitoare a cărților mai vechi și mai noi nu au această pomenire la Proscomidie, nu avem decât să acceptăm această schimbare de sens care s-a produs la nivel dogmatic apoi și liturgic în această privință.⁶² Ba chiar ar trebui să mergem mai departe în direcția fixării mai precise a rânduielilor liturgice și a înțelesului lor, iar aceasta trebuie să se facă anume în duhul, nu în litera Tradiției.

PROPUNERI PENTRU RÂNDUIALA PROSCOMIDIEI

Așa cum am spus și mai sus, rânduiala Proscomidiei nu poate fi considerată ca fiind una conservată și intangibilă. Chiar românii sunt cei care, fără să se uite în jur, au adăugat două rugăciuni mari în cadrul Proscomidiei: una generală pentru vii și alta generală

⁶² Să nu uităm că schimbarea a început încă atunci când a fost scoasă pomenirea Crucii de la Proscomidie.

pentru adormiți. În textul românesc ele au apărut pentru prima dată în ediția Liturghierului de la Iași – 1845, apoi în cel de la Neamț – 1860. Multă vreme nu se cunoștea originea lor. În cele din urmă s-a constatat că ele sunt o prelucrare a rugăciunilor care însoțeau pomelnicele particulare sau generale ale unor lăcașe de cult din Rusia, de unde au ajuns și la Mănăstirea Neamț. Și astăzi, mai ales rugăciunea pentru adormiți, trădează destinația ei strict mănăstirească. Poziția noastră, cu referire la aceste rugăciuni, o vom expune în textul Proskomidiei pe care-l vom anexa, iar acum am dori să revenim puțin la cele 9 cete de sfinți pomeniți la Proskomidie.

Se știe că acolo unde nu sunt pomeniți Sfinții Îngeri la prima ceată, Sf. Ioan Botezătorul este pus pe prima poziție, iar pe a doua ceilalți proroci, pe când dacă se pomenesc Îngerii, Sf. Ioan Botezătorul trece în a doua ceată cu ceilalți proroci. Restul „cetelor” sunt identice și toate împreună mai mult decât relative. Pentru a fi mai sistematici vom da schema acestor „cete” așa cum apărea ea până acum în Liturghier:

1. Sf. Ioan Botezătorul
2. Ceilalți proroci
3. Sf. Apostoli
4. Sf. Ierarhi
5. Sf. Mucenici
6. Sf. Cuvioși
7. Doctorii fără de arginți
8. Sfântul / Sfinții zilei, Dreptii Ioachim și Ana și toți Sfinții
9. Sfântul a căruia Liturghie se săvârșește (*Vasile cel Mare sau Ioan Hrisostom*).

Observăm că este mai mult o împărțire arbitrară decât careva „cete”, pentru că:

- Sfinții Doctori fără de arginți sunt în același timp mucenici;
- Sfântul a cărui Liturghie se săvârșește, este de fiecare dată pomenit la Ierarhi și nu-i clar în ce măsură poate forma o „ceată” aparte, mai ales că se pomenește de două ori;
- Sfântul zilei, dacă este ierarh, mucenic sau cuvios nu este pomenit „în rândul cetei sale”, ci într-o „ceată” total străină, a Dreptilor Părinți Ioachim și Ana;
- Pomenirea „tuturor Sfinților” tot timpul încheie șirul numelor de Sfinți, dar aici acest principiu este încălcat;
- Între aceste cete nu e clar unde pot fi încadrați Sfinții Împărați și Domnitori și nu există o „ceată” a Sfințelor Femei Mironosițe.

Reieșind din toate acestea, precum și din concluzia că o anumită adaptare și corectare a acestei repartizări în „cete” ar fi chiar binevenită și necesară, venim cu următoarea ierarhizare:

1. Sf. Ioan Botezătorul și ceilalți proroci
2. Sf. Apostoli
3. Sfintele Femei Mironosițe („întocmai cu Apostolii”)
4. Sfinții Ierarhi
5. Sfinții Mucenici
6. Sf. Cuvioși
7. Sfinții Doctori fără de arginți
8. Sfinții Împărați și Domnitori
9. Sfântul / Sfinții zilei, Dreptii Ioachim și Ana și toți Sfinții.⁶³

Chiar dacă nici această ierarhizare nu este perfectă, totuși ea este mult mai bună ca cea anterioară și nu afectează cu nimic fondul teologic al Proscomidiei, ba chiar îl îmbogățește și-l corectează. Dacă B.O.R. ar introduce această ierarhizare, ea ar putea deveni ca model și pentru alte Biserici Ortodoxe, mai ales că unele din ele au pe agenda de lucru inclusiv această problemă.

Prezentăm mai jos un text critic al Proscomidiei, cu unele adaptări din partea noastră, menit să clarifice și alte probleme pe care le ridică textul și rânduiala Proscomidiei.

P.S. Textul nu este destinat slujirii, ci doar studiului, dar cei care au înțeles că „litera ucide, iar duhul face viu” (II Corintheni 3:6), pot desigur și să slujească după acest text, dar să nu uite să-i pomenească și pe cei care au muncit la acest studiu.

(Vezi anexele iconografie pe pagina următoare)

⁶³ Considerăm că introducerea pomenirii *Sfântului a cărui Liturghie se săvârșește*, pe lângă faptul că e destul de recentă, în mod evident a fost o acțiune forțată, doar de dragul de a ajunge la numărul de 9, după modelul celor 9 cete Îngerești. Este suficient că Sf. Vasile sau Sf. Ioan sunt pomeniți în ceata Ierarhilor și mai sunt pomeniți la Otpustul Proscomidiei și al Liturghiei. Nu vedem cu ce ar îndreptăți formarea unei „cete” speciale doar pentru un ierarh, în ziua în care i se săvârșește Liturghia.

ANEXA 1:

ANEXA 2:

RÂNDUIALA DUMNEZEIEȘTII PROSCOMIDII

Preotul și diaconul vin la proscomidiar cu capul descoperit și se închină de trei ori înaintea lui, zicând de fiecare dată:

Dumnezeule, curățește-mă pe mine, păcătosul, și mă miluiește.

Sărutând fiecare sfânt vas⁶⁴, preotul zice:

Preotul: Răscumpăratu-ne-ai pe noi din blestemul Legii (discul) cu scump Sângele Tău (potirul); pe Cruce fiind răstignit (steluța) și cu sulița împuns (copia), nemurire ai izvorât oamenilor, Mântuitorul nostru (lingurița), slavă Ție!

Diaconul: Binecuvântează, părinte!⁶⁵

Preotul: Binecuvântat este Dumnezeul nostru totdeauna, acum, și pururea, și în vecii vecilor!⁶⁶

Diaconul: Amin! Domnului să ne rugăm! Doamne miluiește.

Iar preotul ridică cu ambele mâini prescura destinată pregătirii Agnețului, până la nivelul frunții, fără să zică nimic, apoi, punând prescura pe tavă, iar în mâna dreaptă ținând copia, însemnează cu ea în semnul crucii de trei ori deasupra prescurii⁶⁷, zicând de fiecare dată:

Preotul: Întru pomenirea Domnului și Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos.

Punând prescura pe tavă, preotul o taie în partea peceții cu literele IC și NI, zicând:

Preotul: Ca un miel spre junghiere S-a adus.⁶⁸

Apoi preotul taie pecetea în partea cu semnele XC și KA și zice:

Preotul: Și ca o oaie fără de glas, împotriva celor ce o tund, așa nu Și-a deschis gura Sa.

Tăind în partea de sus a peceții, preotul zice:

Preotul: Întru smerenia Lui, judecata Lui s-a ridicat.⁶⁹

Diaconul: Domnului să ne rugăm!

Apoi, tăind în partea de jos a peceții, preotul zice:

⁶⁴ Este un obicei din Biserica Rusă, care ni se pare frumos (mai ales că și cuvintele oarecum concordă cu fiecare vas liturgic), dar nu-l considerăm totuși obligatoriu.

⁶⁵ Deși în originalul grecesc (precum și în traducerea slavone) este folosit cuvântul „δέσποτά / владыко”, care se traduce cu „stăpâne”, practica românească (începând chiar de la traducerea diaconului Coresi) a introdus uneori adresarea de „părinte”, atunci când slujba nu este oficiată de arhieru, ci de preot. Vom folosi și mai departe aceeași adresare, având în vedere însă că atât textul grecesc, cât și cel slavonesc au adresarea „stăpâne”, dar aceasta pentru că tipăriturile s-au făcut după manuscrisele din Catedralele patriarhale și mitropolitane, unde acest apelativ se justifica, pe când în cazul unei slujbe fără arhieru un astfel de apelativ (care-l vizează concret pe preotul slujitor) nu se justifică.

⁶⁶ Deși Liturghierul românesc prevede ca preotul să binecuvânteze (cu mâna) darurile pregătite, considerăm o astfel de binecuvântare lipsită de logică și nepotrivită acestui moment și acestor cuvinte.

⁶⁷ Se obișnuiește să se facă următoarele semne: prima dată – „I”, a doua oară „/”, iar a treia oară „\”, obținând: I X – inițiale pentru „Iisus Hristos”.

⁶⁸ Vezi comentariul de la nota 35 (mai sus).

⁶⁹ „Judecata Lui s-a ridicat”, în sensul că a fost anulat, adică nici nu a avut loc (după toate regulile unei judecăți prevăzute de Lege) – ceea ce, datorită smereniei Lui (de care se vorbește în text), nu L-a făcut să Se revolte sau să ceară anularea sentinței. ÎPS BARTOLOMEU Anania a tradus textul biblic (Isaia 53:8) astfel: „Întru smerenia Lui I s-a răpit dreptatea”. Considerăm însă că cea mai reușită traducere ar fi: *...în judecată dreaptă a fost refuzat...* – ceea ce este mult mai aproape de sensul textului original.

Preotul: **Iar neamul Lui cine-l va spune?**⁷⁰

Diaconul, privind cu evlavie la această lucrare, ținând capătul orarului în mâna dreaptă, îl îndreaptă către prescură, zicând la fiecare tăietură:

Diaconul: **Domnului să ne rugăm! Doamne miluiește.**

Îndreptând orarul către Sfântul Agneț, diaconul zice:

Diaconul: **Ridică, părinte!**

Înfigând copia în prescură, în colțul drept al peceții, și tăind deoparte coaja de jos, ridică Sfântul Agneț, zicând:

Preotul: **Că s-a luat de pe pământ viața Lui.**⁷¹

Preotul pune Sfântul Agneț cu pecetea în jos pe Sfântul Disc.

Diaconul: **Junghie**⁷², **părinte!**

Preotul taie Sfântul Agneț în semnul crucii, având grijă să nu străpungă pecetea, zicând:

Preotul: **Se junghie Mielul lui Dumnezeu, Cel ce ridică păcatul lumii**⁷³, **pentru viața și pentru mântuirea lumii.**

Preotul întoarce Sfântul Agneț astfel, încât pecetea să fie în sus.

Diaconul: **Împunge, părinte!**

Preotul împunge cu Sfânta Copie Sfântul Agneț, în partea cu semnul IC, zicând:

Preotul: **Și unul din ostași cu sulița coasta Lui a împuns.**

Diaconul ia în mâna dreaptă vasul cu vin (roșu) și în stânga vasul cu apă și toarnă în Sfântul Potir deodată vin și apă. Preotul continuă, zicând:

Preotul: **Și îndată a ieșit sânge și apă; și cel ce a văzut a mărturisit și adevărată este mărturia lui.**⁷⁴

Diaconul: **Binecuvântează, părinte, sfânta unire**⁷⁵!

*Preotul, fără să binecuvânteze*⁷⁶, *(doar) zice:*

Preotul: **Binecuvântată este unirea Sfintelor Tale, totdeauna, acum, și pururea, și în vecii vecilor! Amin!**

Sfântul Potir se acoperă, din motive de siguranță, cu acoperământul său nedesfăcut.

Preotul ia în mână a doua prescură și taie din ea o părticică în formă triunghiulară, zicând:

⁷⁰ Isaia 53:8.

⁷¹ Isaia 53:8.

⁷² În textul grecesc avem termenul θύσον – „jertfește”, care provine de la θυσία – jertfă, dar care poate avea și înțelesul „acțiunii de jertfire”, adică al junghierii. Traducătorii au preferat termenul *junghiere* datorită gestului pe care-l face preotul în acel moment.

⁷³ Ioan 1:29.

⁷⁴ Ioan 19:34-35.

⁷⁵ Vezi nota 36 din prezentul studiu.

⁷⁶ Liturghierul românesc prevede ca preotul să binecuvânteze Potirul după ce toarnă în el cele două elemente: vinul și apa. Acest lucru contravine însă Canonului 12 al Sfântului Nichifor Mărturisitorul, care interzice binecuvântarea Potirului la Proscomidie. Pentru a nu încălca Canonul, dar pentru a face totuși gestul de binecuvântare, rușii au „inventat” o ceașcă în care toarnă vinul și apa, le binecuvântează și apoi toarnă amestecul în Potir. Analizând însă în profunzime această problemă, putem spune că formula de binecuvântare nu trebuie să fie însoțită în mod obligatoriu și de gestul de binecuvântare. Deci, fără probleme, se pot turna vinul și apa direct în Potir și să se rostească formula, fără să se facă și gestul de binecuvântare.

Preotul: **Întru cinstea și pomenirea preabinecuvântatei, slăvitei⁷⁷ Stăpânei noastre, de Dumnezeu Născătoarei și pururea Fecioarei Maria, pentru ale cărei rugăciuni primește, Doamne, jertfa aceasta întru jertfelnicul Tău cel mai presus de ceruri.**

Și, scoțând părțica, o pune de-a dreapta Sfântului Agneț (în stânga sa), zicând:

Preotul: **De față a stătut împărăteasa, de-a dreapta Ta, în haină aurită îmbrăcată și preaînfrumusețată.⁷⁸**

Luând a treia prescură, scoate dintr-înșă părțicele pentru cele nouă cete. Aceste părțicele sunt mai mici decât părțica pentru Sfânta Fecioară.

Tăind prima părțică, el zice:

A Cinstului, măritului prooroc, Înainte-mergătorului și Botezătorului Ioan; a Sfinților, măriților prooroci: Moise și Aaron, Ilie și Elisei, David a lui Iesei⁷⁹; a sfinților trei tineri și a lui Daniil proorocul, și a tuturor sfinților prooroci.

Pune părțica sus, în partea stângă a Sfântului Agneț (în dreapta sa), în partea cu semnul XC, astfel făcând începutul cetei celei dintâi.

Tăind a doua părțică, zice:

A Sfinților, măriților și întru tot lăudaților Apostoli Petru și Pavel, Andrei, Iacov și Ioan Teologul⁸⁰, a celor doisprezece, a celor șaptezeci și a tuturor Sfinților Apostoli.

Aceasta se așează lângă Sfântul Agneț, sub cea dintâi părțică.

Tăind a treia părțică, zice:

A Sfintelor femei mironosițe: Maria Magdalena, Marta și Maria, și a tuturor Sfintelor femei mironosițe.

Aceasta este pusă sub a doua părțică, încheind rândul cel dintâi:

Tăind a patra părțică, preotul zice:

A sfinților sfințiți mucenici: Ignatie, Policarp, Irineu, Ciprian și Haralambie;⁸¹ a celor între sfinți Părinți ai noștri și ai lumii mari dascăli și ierarhi: Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și

⁷⁷ Peste tot, grecescul δόξα l-am tradus cu *slavă*, iar μεγαλωσύνη / μεγάλη – cu *mărire*. Confuzia acestor două cuvinte este o mare eroare nu numai filologică, ci și teologică. Nici o limbă nu identifică aceste noțiuni, ci toate fac o distincție clară între ele. Cuvântul *slavă* – δόξα vine de la verbul δοκέω – a avea o părere sau opinie [despre ceva sau cineva] și se referă, în cazul dat, la o adorare a lui Dumnezeu dublată de un anumit fel de a crede în El (ortho-doxia); deci nu este o simplă *elogiere* sau *laudă*. Cuvântul *mărire* însă este înțeles ca o cinstire inferioară și deseori se referă la Maica Domnului și la sfinți, și foarte rar – la Dumnezeu. Este adevărat că nici noi n-am dar o traducere chiar exactă în acest loc, pentru că în grecește avem termenul ἐνδόξου, care s-ar traduce mai corect prin *în-slăvita*, adică cea care a intrat *în slava* lui Dumnezeu (neavând slava prin ea însăși), tocmai de aceea avem construcția ἐν + δόξου. Dar nici înlocuirea cu termenul „mărit(a)” [de la „mărire”] nu este corectă nici filologic și nici teologic, de aceea am preferat termenul mai vechi, deși nu totdeauna traducerea vechi sunt și bune. Există, de exemplu, în traducerea vechi confuzia aproape generală între *har* și *dar*, care e și mai gravă din punct de vedere dogmatic, și nu e clar de ce începe să (re)capete teren printre iubitorii de relicve liturgice. (Despre acest subiect, a se vedea cartea magistrală a Pr. Paraschiv ANGELESCU, *Slavă și Mărire*, București, 1939.)

⁷⁸ Psalmul 44:11.

⁷⁹ Deși textul are varianta „David și Iesei”, noi am făcut corectarea ideii. Iesei nu a fost proroc și, chiar dacă s-ar fi avut în vedere pomenirea lui în acest loc, el ar fi fost pus înaintea lui David, așa cum se vede din ordinea cronologică a așezării celorlalți prooroci. (Cf. Pr. Petre VINTILESCU, *Liturghierul explicat*, p. 132.)

⁸⁰ Toate Bisericile Ortodoxe Locale obișnuiesc să pomenească aici și pe Apostolul care i-a evanghelizat și este de neînțeles de ce până acum nimeni nu l-a introdus la noi pe Sf. Andrei. Am considerat să-i pomeneșim și pe „fiii tunetului” (cf. Marcu 3:17), ca fiind „stâlpii credinței” (Galateni 2:9) și cei pe care Hristos îi lua în anumite împrejurări speciale, ca fiind mai aleși.

Ioan Gură de Aur, Atanasie și Chiril; Nicolae al Mirelor Lichiei, Spiridon al Trimitundeii și Nectarie de Éghina – făcătorii de minuni; Fotie și Nifon ai Constantinopolului, Grigorie Palamá, Marcu al Efésului, Ignatie Briancianínov, Teofan Zăvorul și Luca al Crimeii; Varlaam și Dosoftei ai Moldovei; Calinic de la Cernica, Antim Ivireanul și Grigorie Dascălu, mitropoliți ai Țării Românești și a tuturor sfinților ierarhi.

Aceasta se pune lângă pãrticica cea dintâi, începând astfel al doilea rând de sus în jos.

Tăind a cincea pãrticică, preotul zice:

A Sfântului întâiului Mucenic și Arhidiacon Ștefan, a Sfinților marilor Mucenici Dimitrie, Gheorghe, Teodor Tiron, Teodor Stratilat, Mina, Ioan cel Nou; a Sfintelor Mucenițe: Tecla, Fotinía, Varvara, Ecaterina, Tatiana, Marina și Filofteia, și a tuturor sfinților mucenici și mucenițe.

Aceasta se pune sub prima pãrticică din rândul al doilea.

Tăind a șasea pãrticică, zice:

A Cuvioșilor și purtătorilor de Dumnezeu Pãrinților noștri: Antonie cel Mare, Pahomie, Macarie, Teodosie, Eftimie, Ioan Casian și Sava cel Sfințit – începătorii vieții de obște, Maxim Mărturisitorul, Ioan Damaschin, Teodor Studitul și Simeon Noul Teolog, Antonie și Teodosie de la Kievo-Pecerska, Serghie de la Radonej, Serafim de la Sarov⁸², Nicodim de la Tismana, Paisie de la Neamț și Ioan Hozevitul; a cuvioșilor atoniți: Petru, Onufrie, Atanasie, Nil, Nicodim și Siluan; a Preacuvioaselor maici: Pelaghia, Anastasia, Eufrosinia, Maria Egipteanca, Parascheva, Teodora de la Sihla și a tuturor sfinților cuvioși.

Această pãrticică se pune sub cea de dinaintea ei. Astfel rândul al doilea este terminat.

Tăind a șaptea pãrticică, zice:

A Sfinților și făcătorilor de minuni, doctori fără de arginți: Cosma și Damian, Kir și Ioan, Pantelimon și Ermolae, și a tuturor sfinților fără de arginți.

Aceasta se pune deasupra, în dreapta rândului al doilea, începând al treilea rând.

Tăind a opta pãrticică, preotul zice:

A Sfinților și întocmai cu Apostolii împărați Constantin și maica sa Elena, a Sfinților împărați Iustinian, Irina și Teodora, a dreptcredincioșilor domnitori Ștefan cel Mare, Neagóe Basarab, Constantin Brâncoveanu cu fii săi și a tuturor sfinților împărați, cneji și domnitori.

Această pãrticică se pune sub cea de dinaintea ei.

Tăind a noua și ultima pãrticică (din cele pentru cete), zice:

A Sfântului (N), a cărui pomenire o săvârșim, a Sfinților și dreptilor dumnezeiești Părinți Ioachim și Ana și a tuturor sfinților, pentru ale căror rugăciuni, cercetează-ne pe noi, Dumnezeuule.

Aceasta se pune sub pãrticica de dinaintea ei, împlinind astfel rândul al treilea.

Luând a patra prescură, preotul scoate o pãrticică din ea și îl amintește pe ierarhul locului, zicând:

⁸¹ Înaintea ierarhilor simpli, așa cum era normal, i-am pus pe sfinții mucenici (ierarhi și mucenici), mai ales că o parte dintre ei au fost și ucenici direcți ai Apostolilor și au avut o contribuție deosebită în istoria Bisericii.

⁸² Este greșit să se folosească expresia „de Radonej / Sarov”, pentru că aceasta se folosește doar în cazul ierarhilor, arătând eparhia pe care o păstoresc. În cazul nostru trebuie să folosim prepoziția „din”, care este recomandată și în cazul Sf. Grigore Teologul, care a fost *din* Nazianz, dar niciodată *de* Nazianz (ci doar tatăl său, tot Grigore).

Preotul: **Pomenește, Stăpâne, Iubitorule de oameni, pe toți episcopii ortodocși și pe Înalt Preasfințitul Mitropolitul nostru (N) [sau pe Preasfințitul Episcopul nostru (N)]⁸³, [pe părintele nostru stareț (N)], cinstita preoțime, cea întru Hristos diaconime și toată ceata preoțească, pe frații și slujitorii cei dimpreună cu noi, preoți și diaconi și pe toți frații noștri, pe care i-ai chemat la împărtășirea Ta, prin milostivirea Ta, Preabunule Stăpâne.**

Această pãrticicã este așezatã apoi sub Sfântul Agneț, în stânga.

Dupã aceasta scoțând o altã pãrticicã asemãnãtoare celei anterioare, rostește rugãciunea de pomenire generalã a celor vii.⁸⁴

Preotul: **Primește, Doamne, jertfa aceasta pentru iertarea păcatelor tuturor fraților celor întru Hristos și pentru tot sufletul creștinesc cel necăjit și întristat, care are trebuință de mila și de ajutorul Tău; pentru țara aceasta, conducătorii, oastea și poporul ei, pentru pacea și bună așezarea întregii lumi, pentru bună starea⁸⁵ sfințelor lui Dumnezeu biserici, pentru mântuirea și ajutorul celor ce cu osârdie și cu frică de Dumnezeu se ostenesc și slujesc: părinți și frați ai noștri; pentru cei ce sunt în călătorie, pentru cei care lucrează sau pribegesc în țări străine, pentru tămăduirea celor ce zac în boli; pentru izbăvirea celor robiți pentru cei ce sunt în judecăți, în ocne, în izgoniri, în necazuri și strâmtorare; pentru cei ce ne urăsc și pentru cei ce ne iubesc pe noi; pentru cei ce ne miluiesc și ajută nouă, și pentru cei ce ne-au poruncit nouă, nevrednicilor să ne rugăm pentru dânșii; pentru frații noștri care sunt în diferite slujiri, și pentru toți cei ce slujesc și au slujit în sfânt locașul acesta.**

⁸³ În Biserica Ortodoxă, din punct de vedere dogmatic și canonic, eparhiile – în frunte cu un arhiepiscop (indiferent de rangul său: episcop, arhiepiscop, mitropolit, patriarh) – au o autonomie restrânsă și constituie o Biserică locală aflată în comuniune dogmatică, liturgică și canonică cu celelalte Biserici locale, dar aceasta nu direct, ci prin episcopul ei (Sfântul Ignatie Teoforul). Din acest punct de vedere, ascultarea canonică a unui preot (și prin el, a parohiei) față de patriarh sau mitropolit – pentru cineva care se află într-o episcopie (obișnuită) – se realizează prin simplul fapt că preotul își pomenește episcopul său, episcopul pe mitropolitul său, iar mitropolitul pe patriarh. Acest lucru îl prevăd și Canoanele 13, 14 și 15 ale Sinodului local din Constantinopol din anul 861. Statutul Bisericii Ruse, în contradicție cu aceste Canoane, prevede ca în toate eparhiile să fie pomenit și mitropolitul, și patriarhul – vrând prin aceasta să impună un raport de subordonare mai pronunțat. Chiar și în Basarabia se observă o încercare de a reveni la practica veche, comună tuturor Bisericilor Ortodoxe, de a pomeni într-o eparhie doar pe episcopul locului, urmând ca episcopul să pomenească pe mitropolit și pe patriarh.

⁸⁴ Despre istoria acestei rugăciuni și a celei ce urmează am scris pe scurt la pag. 20. După o ușoară adaptare a textului am considerat mai potrivit să le introducem aici ca o pomenire generală pentru vii (și mai jos pentru adormiți), pentru care să se scoată o miridă asemănătoare celei pentru ierarhie, mai ales că scoaterea unei miride exclusiv pentru conducerea țării nu se mai justifică întrucât noi nu mai avem împărați sau regi unși, ci niște conducători politici aleși pe câțiva ani, iar o bună parte dintre ei nici nu sunt ortodocși sau măcar credincioși. Rugăciunea în forma expusă de noi include la modul general și conducerea țării, dar și diferite categorii de persoane, așa încât citirea altor cereri speciale la Proscomidie (prevăzute la sfârșitul Liturghierului) nici nu mai este necesară. Am pus aceste rugăciuni aici și pentru faptul că poziționarea lor mai spre sfârșit (așa cum era până acum) nu era deloc clară și nu se știa ce fel de miridă / miride trebuie să scoți în timpul citirii lor, mai ales că o vreme ele erau opționale, iar noi le-am cea mai mare importanță posibilă. Un alt aspect vizat în această plasare a rugăciunilor a fost acela de a înlătura confuzia privind scoaterea miridei pentru ctitori fie din prescura a patra (dacă sunt vii), fie din a cincea (dacă sunt adormiți). Așa se întâmplă că de multe ori din prescura a cincea nu se scotea nici o miridă mare. Acum această confuzie a fost înlăturată. [Cei care vor încerca în practică acest formular (nu doar să-l judece fără să-l analizeze în esență), cred că vor ajunge la aceleași concluzii ca și noi.]

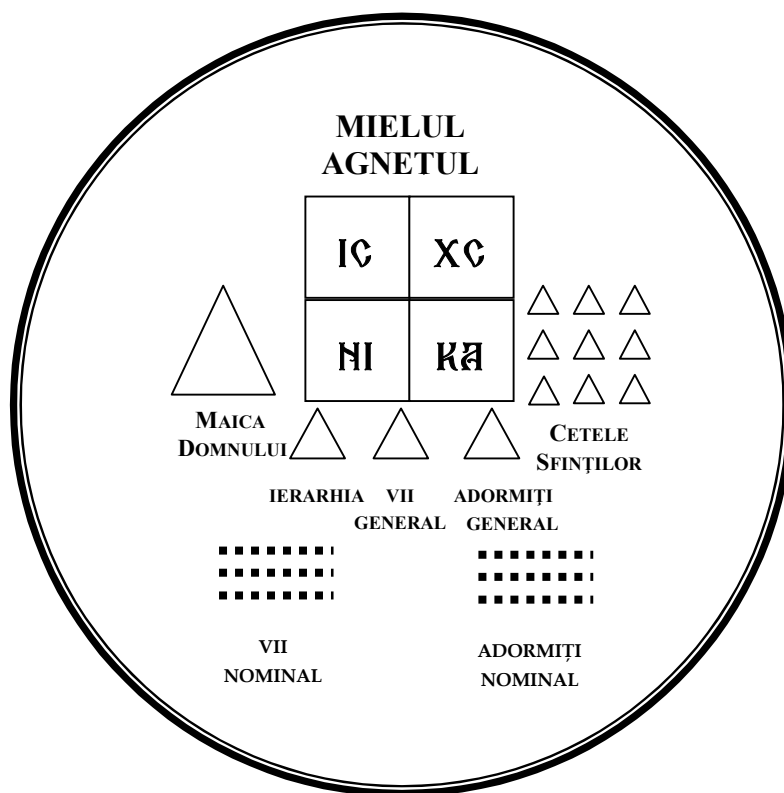
⁸⁵ Am scris expresia *bună starea* separat, ca să fie mai clar că nu este vorba despre o *bunăstare* materială. Textul se referă aici la statornicia duhovnicească a Bisericilor, idee exprimată prin *starea în bine* (adică statornicia în har și în adevăr).

Această pãrticicã este așezatã apoi sub Sfântul Agneț (la mijloc), apoi scoate și a treia pãrticicã, rostind rugãciunea de pomenire generalã a celor adormiți.⁸⁶

Preotul : Pentru pomenirea și iertarea pãcatelor tuturor celor din veac adormiți întru dreapta credințã: ale strãmoșilor, ale moșilor, ale pãrinților, ale maicilor, ale fraților, ale surorilor, ale fiilor și fiicelor, ale celor dintr-o rudenie și ale celor dintr-o seminție cu noi și ale tuturor celor ce au adormit întru nãdejdea învierii și a vieții veșnice; ale ctitorilor sfântului locașului acestuia, ale miluitorilor și fãcãtorilor de bine; ale tuturor celor ce s-au ostenit și au slujit aici și pre-tutindenii: ierarhi, preoți și diaconi, monahi și monahii; ale ostașilor cãzuți pe câmpurile de luptã și ale dreptslãvitorilor creștini care au adormit în pace sau de moarte nãprasnicã: bãtrâni, tineri, copii, prunci, parte bãrbãteascã și femeiascã; și pe care nu i-am pomenit, din neștiințã sau din uitare, sau din pricina mulțimii numelor, Însuși îi pomenește, Dumnezeuule, Cel ce știi numele și vârsta fiecãruia.

Dacã preotul care proscumidește a fost hirotonit de un alt arhiereu decãt cei pomeniți anterior, preotul îl pomenește și pe acesta: dacã este în viațã – din prescura a patra, iar dacã a trecut la Domnul – din a cincea, zicând:

Preotul: Pomenește, Doamne, pe [Înalt-] Preasfințitul (N) și-l miluiește dupã mare mila Ta.

⁸⁶ Rugãciunea pentru cei adormiți (care este din aceeași categorie cu rugãciunea pentru cei vii) a fost scurtatã și adaptatã de noi. Textul inițial este mult mai lung și el descrie ipostazele în care au murit sau pot muri (în general) oamenii, dar, deși erau atãt de multe, nu cuprindeau toate categoriile – ca de exemplu pe cei morți în accidente rutiere și care astãzi reprezintã un caz mult mai frecvent decãt situațiile descrise în rugãciunea respectivã. Considerãm deci forma prezentatã de noi a acestei rugãciuni ca fiind mai potrivitã. Scurtarea și adaptarea ei s-a fãcut și în ideea de a nu face textul românesc al Proscumidiei mult prea lung și prea diferit, în comparație cu cel din Bisericile Ortodoxe surori.

Apoi preotul luând prescura a patra, pomenește pe care va voi dintre cei vii, scoțând la fiecare nume sau la mai multe odată, câte o părticică mică, zicând:

Preotul: Pomenește, Doamne, pe robii Tăi (N)...⁸⁷

Terminând pomenirea celor vii, preotul zice:

Pomenește Doamne și pe toți cei ce sunt la această slujbă, pe cei ce nu sunt de față, și pe toți cei ce ne-au cerut nouă nevrednicilor să ne rugăm pentru dânșii.

El pune aceste părticelele toate la un loc, sub Sfântul Agneț, după cum se arată în schema de mai sus.

Apoi preotul ia a cincea prescură, scoate părticele mici pentru pomenirea celor care au adormit întru Domnul și le pune, toate la un loc, pe sfântul disc în dreapta sa, zicând:

Preotul: Pomenește, Doamne, pe adormiții robii Tăi (N)...

Terminând pomenirea morților, preotul zice:

Preotul: Și pe toți, care întru nădejdea învierii și a vieții de veci, cu împărtășirea Ta au adormit, dreptslăvitori părinți și frați ai noștri, Iubitorule de oameni, Doamne.

Preotul ia buretele și aranjează cu grijă părticelele de pe marginea Discului, ca să nu cadă jos ceva din ele. Diaconul pune cădelnița înaintea preotului și zice:

Diaconul: Binecuvântează, părinte, tămâia!

Domnului să ne rugăm! Doamne miluiește.

Preotul binecuvântează tămâia și zice rugăciunea tămâii:

Preotul: Tămâie⁸⁸ **Îți aducem Ție, Hristoase Dumnezeu nostru, întru miros de bună mireasmă duhovnicească, pe care primind-o întru jertfelnicul Tău cel mai presus de ceruri, trimite-ne nouă harul Preasfântului Tău Duh.**

Diaconul: Domnului să ne rugăm! Doamne miluiește.

Preotul ia Steluța, o ține deasupra tămâii, apoi o pune deasupra Sfântului Agneț pe Sfântul Disc, zicând:

Preotul: Și venind steaua, a stătut deasupra, unde era Pruncul.⁸⁹

Diaconul: Domnului să ne rugăm! Doamne miluiește.

Acoperă, părinte!

Preotul ia acoperământul Sfântului Disc, îl ține deasupra tămâii, apoi acoperă Discul, zicând:

Preotul: Domnul S-a împărățit⁹⁰, **întru podoabă S-a îmbrăcat; îmbrăcatu-S-a Domnul întru putere și S-a încins, pentru că a întărit lumea, care nu se va clinti. Gata este scaunul Tău de**

⁸⁷ Tipicul athonit prevede ca în acest moment preotul care săvârșește Proscomidia să sune clopoțelul, iar frații să iasă din stranele lor și, cu capetele descoperite, să-și pomenească viii și adormiții; în acest moment preotul scoate părticele. Timp de 1-2 minute slujba se întrerupe, după care, preotul mai sună o dată clopoțelul și se reia slujba, iar frații revin la locurile lor. Din punct de vedere practic, considerăm că obiceiul este foarte binevenit. (Cf. Иеромонах ХРИЗОСТОМ, Святогорский Устав церковного последования [Монастыря Кариев, Святая Гора Афон], trad. rus., Свято-Троицкое Сергиева Лавра, 2002, pp. 18 și 33.)

⁸⁸ Acest cuvânt poate fi tradus și prin *tămâiere*. Oricum, binecuvântarea nu se referă numai la tămâie (ca materie), ci mai ales la actul de tămâiere. De aceea, atunci când se adaugă tămâie în cădelniță la aceeași cădire, nu este nevoie de o „re-binecuvântare”. Acest lucru poate fi dedus și logic dacă ne gândim că majoritatea cădirilor le face diaconul care, chiar dacă adaugă tămâie, nu o poate și binecuvânta.

⁸⁹ Matei 2:19.

atunci, din veac ești Tu. Ridicat-au râurile, Doamne, ridicat-au râurile glasurile lor, ridica-vor râurile valurile lor cu glasuri de ape multe. Minunate sunt înălțările mării, minunat este întru cele înalte Domnul. Mărturiile Tale s-au încredințat foarte. Casei Tale se cuvine sfințenie, Doamne, întru lungime de zile.⁹¹

Diaconul: **Domnului să ne rugăm! Doamne miluiește.**

Acoperă, părinte!

Preotul ține acoperământul Sfântului Potir deasupra tămâii și apoi acoperă Potirul, zicând:

Preotul: **Acoperit-a cerurile bunătatea Ta, Hristoase, și de lauda Ta este plin pământul.**⁹²

Diaconul: **Domnului să ne rugăm! Doamne miluiește.**

Acoperă, părinte!

Preotul ține acoperământul mare (Aerul) deasupra tămâii și apoi acoperă cu el Sfântul Disc și Potir laolaltă, zicând:

Preotul: **Acoperă-ne pe noi cu acoperământul aripilor Tale; depărtează de la noi pe tot vrăjmașul și potrivnicul; împacă viața noastră, Doamne; miluiește-ne pe noi și lumea Ta și mântuiește sufletele noastre, ca un bun și de oameni iubitor.**

Luând cădelnița, preotul tămâiază de trei ori Darurile așezate la proscomidiar.

Preotul: **Bine ești cuvântat, Dumnezeu nostru, Care ai binevoit așa, slavă Ție...**

Diaconul încheie de fiecare dată, zicând:

Diaconul (Preotul): **...totdeauna, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin!**

Preotul și diaconul se închină amândoi cu toată cucernicia de trei ori. Diaconul, luând cădelnița, zice:

Diaconul (Preotul): **Pentru punerea înaintea a Cinstitelor Daruri, Domnului să ne rugăm! Doamne miluiește.**

Preotul zice rugăciunea punerii înaintea:

Preotul: **Dumnezeule, Dumnezeu nostru, Cel ce pâinea cea cerească, hrana a toată lumea, pe Domnul și Dumnezeu nostru Iisus Hristos L-ai trimis mântuitor și izbăvitor și binefăcător, Care ne binecuvântează și ne sfințește pe noi, Însuși binecuvântează⁹³ această punere înaintea și o primește pe dânsa întru jertfelnicul Tău cel mai presus de ceruri. Pomenește, ca un bun și de oameni iubitor, pe cei ce au adus-o și pe cei pentru care s-a adus, iar pe noi ne păzește neosândiți întru sfințita lucrare a Dumnezeieștilor Tale Taine. Că s-a sfințit și s-a preaslăvit preacinstitul și de mare cuviință numele Tău, al Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, acum, și pururea, și în vecii vecilor. Amin!**

Și după aceasta, preotul face Apolisul, zicând:

Preotul: **Slavă Ție, Hristoase, Dumnezeule, nădejdea noastră, slavă Ție!**

Diaconul (Preotul): **Slavă Tatălui și Fiului și Sfântului Duh. Și acum și pururea și în vecii vecilor! Amin!**

Doamne miluiește. Doamne miluiește. Doamne miluiește.

Părinte, binecuvântează!

⁹⁰ Textul, atât în grecește, cât și în majoritatea traducerilor, este la forma reflexivă: „Domnul S-a împărățit...”. Se are în vedere faptul că Dumnezeu singur Se împărățește, adică nu are puterea de la cineva, ci de la El Însuși și prin El.

⁹¹ Psalmul 92.

⁹² Avacum 3:3.

⁹³ Și aici Liturghierul românesc indică gestul de binecuvântare pe care noi însă l-am suprimat (cf. Canonul 12, Sfântul Nichifor Mărturisitorul).

Otpustul potrivit fiecărei zile

Preotul: (*Duminica*) **Cel ce a înviat din morți...** (*în celelalte zile ale săptămânii, zice numai*) **Hristos, Adevăratul Dumnezeuul nostru, pentru rugăciunile Preacuratei Maicii Sale, ale celui între sfinți Părintelui nostru Ioan Gură de Aur, arhiepiscopul Constantinopolului** (*de se săvârșește Liturghia Marelui Vasile, zice: ale celui între sfinți Părintelui nostru Vasile cel Mare, arhiepiscopul Cezareii Capadociei*) **și ale tuturor sfinților, să ne miluiască și să ne mântuiască pe noi ca un bun și de oameni iubitor.**

Diaconul: **Amin!**

Apoi, mergând în fața Sfintei Mese, tămâiază în cele patru laturi ale ei și Altarul, zicând încet:

Diaconul: **În mormânt cu trupul, în iad cu sufletul ca un Dumnezeu, în rai cu tâlharul și pe scaun împreună cu Tatăl și cu Duhul ai fost, Hristoase, pe toate umplându-le, Cel ce ești necuprins.**

Diaconul continuă să tămâieze întreaga biserică, zicând Psalmul 50: Miluiește-mă, Dumnezeule,...

După ce tămâiază toată biserica, intră în Sfântul Altar și tămâiază Sfânta Masă și pe preot și apoi pune cădelnița la locul ei.